

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDEN “TEFSİRÜ’L-LÜBÂB TERCÜMESİ” VE DİL ÖZELLİKLERİ*

A LANGUAGE STUDY ABOUT “TEFSIRU’L-LUBÂB” TRANSLATION ON THE WORKS OF THE OLD ANATOLION TURKISH PERIOD

İsmail TAŞ**

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin XIII-XV. yüzyılları arasında gelişme gösteren dönemidir. Bu dönemde tercüme edilen eserler, adeta birer telif eser niteliği taşımaktadır. Türkçe, bu dönemde pek çok terim ve genel söz varlığı kazanmıştır.

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden “Tefsirü’l-Lübâb Tercümesi ve dil özellikleri üzerinde durulacaktır. Tefsirü’l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî’nin Hazîn-i Bağdadî’nin Arapça olarak kaleme aldığı eserinin tercümesidir. Söz konusu eser, Anadolu sahasında yapılmış ilk tam tefsirli tercüme olarak nitelendirilebilir. Çalışmamızda, eserin kimi varsayımlara göre aynı müellife ait olan Enfesü’l-Cevâhir’in ikinci cildi olduğu üzerinde durulacak, tespitimiz üzere iki eserin ayrı ayrı eserler olduğu ortaya konulacaktır. Tefsirü’l-Lübâb Tercümesi’nin şimdiye kadar tespit edilen Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi’nde bulunan ikinci cildinden hariç Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesinde üçüncü cildinin varlığı ilk defa ortaya konulacaktır. Eserin her iki cildinden de örnek çeviri yazımı yapılacak, metin üzerinde dönemin dil özellikleri ve metnin söz

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi BAP birimi BEK-2017-25268 Bilimsel Etkinlik Projesi olarak desteklenmiştir, ayrıca 18921 numaralı BAP tez projesinden faydalanılmıştır, teşekkürlerimi sunarım. Bu makale, 18.04.2019 tarihinde dergimize gönderilmiş 25.04.2019 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 25.07.2019 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; İsmail Taş, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden “Tefsirü’l-Lübâb Tercümesi” ve Dil Özellikleri, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 1 (2019-1), Karabük 2019, s., 103-150.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, ismailtas@karabuk.edu.tr

varlığını tespit açısından örneklendirmeler sunulacaktır. İncelemesini yapacağımız Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî, Eski Anadolu Türkçesi, Kur'an Tercümeleri, Sözlük

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish period is the progressive term of Turkish between 13th and 15th century. During this period, many compilation and translated Works were written, but translated Works are more. Works which had been translated in this term nearly hold the distinction of being compilation. In these works, which are important for the vocabulary of Turkish, ratio of Turkish words is higher than ratio of Arabic words, used for corresponding Islamic concepts. Religious terms belonging to previous era had been used or new terms had been derived by Turkish derivational suffixes attached to Turkish nouns and verbs for corresponding Arabic concepts of Islam. Turkish has gained lots of terms and general vocabulary by this way.

In this project, it is aimed at analysing Tefsiru'l-Lubab's Translation which was composed in Old Anatolian Turkish period in terms of language. This work was translated by Musa bin Hacı Huseyin el-İzniki from Hazin-i Bağdadi's Arabic work. It will be ascertained whether the work is the second volume of the same author's work, Enfesü'l-Cevâhir or not and it will be analysed if these two works are the same or not.

Copies of Tefsirü'l-Lübâb's Translation presents us the structure of language, the thesaurus, world of meanings and frame of mind in the period of Old Anatolian Turkish. In our project, it is aimed at researching and assessing several copies of this work in order to compose historical dictionary of Turkish and establishing the texts currently..

Key Words: Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî, Old Anatolian Turkish, translations of Qur'an, historical dictionary of Turkish

GİRİŞ

İnsanı öteki canlılardan ayıran ön önemli özellik şüphesiz ki dildir. İnsanoğlu dil sayesinde düşündüklerini ve gördüklerini tespit edebilmekte ve bunları kuşaktan kuşağa aktararak bir kültür birikimi sağlamaktadır. Dilin taşıyıcısı olan insan, ancak dilin kelimeleriyle birlikte düşünebilir, düşüncelerini fikirler olarak ifade edebilir. İnsanın içindeki duygulanmaların, bilgilerin ve iç

tefekkürün ses kalıpları içinde şekillenmesi ise dil ile olur.¹ Bütün bunları düşündüğümüzde tarihi devirler içerisinde dilimizin gelişimini görmemiz açısından sade bir dil ile yazılmış olan Kur'an tercümelerinin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır.

Halka dini öğretmek amacıyla yazılan Kur'an tercümeleleri, sade bir dille yazılmıştır. İslami kavram ve terimlere halkın anlayabileceği Türkçe karşılıklar bulunmuş ve anlatımın sadeliği için ayrı bir özen gösterilmiştir. Mukaddes bir eserle ilgili olmaları dolayısıyla bu eserlerin tercümesine gerek yazılmaları sırasında, gerek istinsahları sırasında, ayrı bir ehemmiyet gösterilmiştir. Bu bakımından Kur'an tercümeleleri, Türk dilinin gelişme ve olgunlaşma devrelerini takip etmek amacıyla yapılacak çalışmalar için oldukça önemli eserlerdir.²

Araştırma ve incelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, *Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi*'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden *Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi*, Hâzin el-Bağdadî'nin Begavî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı *Lübâbü't-te'vîl fi Ma'âni't-tenzîl* eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı ve İznikî'nin bu eseri kendine özgü tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eserin telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyim.

Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi, içerdiği Türkçe kelimeler bakımından devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır.

1. TERCÜME-İ TEFŞİRÜ'L-LÜBÂB ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. ESERİN ADI

Eserlerinden ve kaynaklarda belirtilen bilgilere göre, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî yaşadığı devrin önemli âlimlerinden birisidir. Telif ve tercüme

¹ Mustafa Özkan, Osman Esin, Hatice Tören, Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2006, 2.baskı, s.33

² Abdülkadir İnan, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleleri Üzerinde Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1961, s. 14.

ettiği eserlerinden anlaşıldığı üzere eserlerine isim koyma özelliğine sahiptir. Ancak isim olarak sadece tercüme ifadesini kullandığı da görülmektedir. Ayrıca mütevazı şahsiyeti eserlerinde kendi isminden bahsederken de öne çıkmaktadır. İznikî'nin eserlerinden birisi olan ve incelemesini yaptığımız BEYEK Ulu Camii 435 numaralı yazma eserden tespit ettiğimize göre bu eserin ismi *Tercüme-i Tefsirü'l-Lübâb* şeklinde yer almaktadır. Bu bakımdan eserin ismini çalışmamızda *Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi* olarak belirttik. Bu esere İznikî'nin ayrıca özel bir isim verdiği bilgisine araştırmalarımız sonucunda rastlayamadık.

BEYEK Ulu Camii 435 numarada ferağ kaydında eserin ismi şu şekilde geçmektedir:

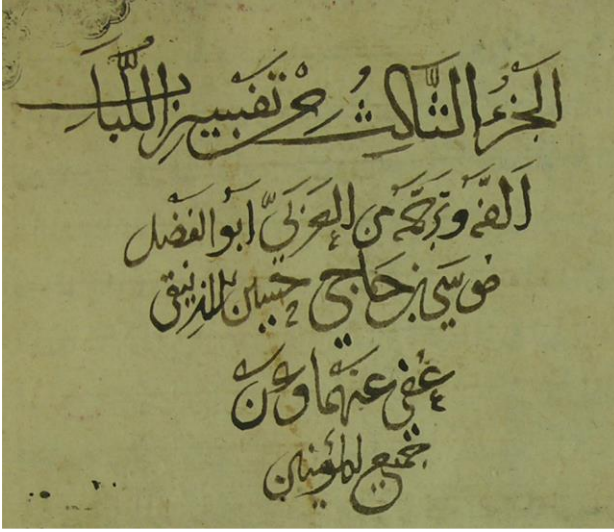
[382b] ... (4) Elhâmdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve ihsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Qad vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi't-Tefsiri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve qalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eqâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâcî Hüseyin bin 'Îsâ el-İznikî 'afa'l-lâhu 'anhum ve li-cemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehri-rabî'i'l-âhiri bi-fazlihi'l-kâdiri (10) fî yevmi'l-aḥadi vakte'd-ḍuhâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve selâşine ve şemâni mietin³. Elhâmdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnnehû veliyyun, li-küllü ihsânin. (15) Ve huve erḥamu'(16)r-râhimîne. (17) Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihî bi-fethi'l-bâb (18) ilâ en ḥatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe-raḥima'llâhu imren yenzuru fî'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḥeti'l-kitâb.⁴

İznikî'nin bu eserinin üçüncü cildini Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi K561⁵ numarada tespit ettik. Bu nüshada ise eserin ismi şu şekilde yer almaktadır:

³ 25 Rebiyülahir 838, 28 Kasım 1434, Pazar

⁴ Arapça kısımların okunmasında yardımcı olan Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya ve Doç. Dr. İbrahim Şaban'a teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Koşullar Kitaplığı 561

[1a] (1) el-cüzü'ş-şâlišü min Tefsîrü'l-Lübâb, (2) ellefehü ve tercemehü min el-ʿArabiyye Ebü Fazl (3) Müsâ bin Hâcî Hüseyin el-İznîkî (4) ʿufiye ʿanhumâ ve ʿan (5) cemîʿi'l-mü'minîn.

Yukardaki verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere eserin ismini “*Tercüme-i Tefsîrü'l-Lübâb*” olarak tespit ettikten sonra ismini Türkçe tamlama şekline getirerek “*Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi*” şeklinde ifade etmeyi uygun bulduk.

1.2. KONU, ŞEKİL, HACİM

Çalışmamızın esasını teşkil eden *Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi*, Hâzin el-Bağdadî'nin Begâvî tefsirini ihtisar ettiği Arapça *Lübabü't-te'vîl fi Ma'âni't-tenzil* adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. Bu eser, Müsâ bin Hâcî Hüseyin İznîkî tarafından tercüme edilmiştir. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznîkî'nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Arapça aslında belirtilen kavramların Türkçe tercümede kendine özgü bir biçimde işlenmesi bizi bu sonuca götüren delillerden birisidir.

Çalışmamıza esas aldığımız BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı eserin ikinci cildi olan yazmayı incelediğimizde, kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır yer almakta olup harekeli nesih ile

yazılmıştır. Bu nüshanın araştırmacılar tarafından⁶ ve kütüphane kayıtlarında müellif hattı olduğu bildirilmektedir. Bizim kanaatimiz de bu eserin müellif hattı olmasının kuvvetle muhtemel olduğu yönündedir. Eser, kahverengi deri ciltli, şemseli, âharlı kâğıttandır. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İncelemesini yaptığımız BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazma, Kur'ân-ı Kerîm'in Âl-i İmrân suresi 92. ayetinden başlayıp Hûd suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini (tefsirini) ihtiva etmektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'ân-ı Kerîm'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. Ancak çalışmamızın imkân ve zaman sınırlamasından dolayı ikinci cilt çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır.

Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî, *Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesini* ve *Enfesü'l-Cevâhîr* ismini verdiği *Tercüme-i Tefsîru'l-Ebu'l-Leys es-Semerkindî* adlı eserini ayrı ayrı telif etmiştir. Telif etmiş diyoruz, çünkü bu eserler birer tercüme olmasının yanında telif eser niteliği taşıyacak kadar özgünlük taşımaktadır. Aşağıda, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 436, Ulu Cami 435 numaralı ve Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numaralı yazmaların karşılaştırması tablo halinde gösterilmektedir. Ayrıca, İznîkî'nin bu eserleri ayrı ayrı tercüme ettiğini ve *Tefsîrü'l-Lübâb* tercümesini de yarım bırakmadığını göstermek için *Enfesü'l-Cevâhîr* karşılaştırması sunulmuştur:

⁶ Bkz.: Hikmet Özdemir, Müsâ Hâcî Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980, s. 12. Ayrıca bkz.: Abdülkâki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 63.

Ulucami 435 (Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi 2. Cilt) (Çalışmamızda Esas Olan Nüsha) [Baş:3/92-Sonu: 11/123]		Ulucami 436 (Enfesi'l-Cevâhir, Ebu'l-Leys Tercümesi) [Baş:6/1-Sonu:18/26]	
Sure nr.	Sure adı	Sure nr.	Sure adı
3	Âl-i İmrân 92. ayetten itibaren [1b]		
	Nisâ [35a]		
	Mâide [105a]		
	En'âm [156b]	6	En'âm 1. ayetten itibaren
	A'râf [207b]	7	A'râf [47b, 48.poz]
	Enfâl [267a] (Besmele kısmından sonraki kısım 267b'den)	8	Enfâl
	Tevbe [280a]	9	Tevbe
10	Yûnus [329b]	10	Yûnus
11	Hûd suresi sonuna kadar. [357a] (Metinde 356a şeklinde numaralandırılmış, ancak arada bir varak numaralandırılmayan kısım olduğu için bir varak ileri numara verilmiştir.)	11	Hûd
Topkapı Sarayı Müzesi Koşular Kitaplığı No: K561 (Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi 3. Cilt)		(Kıyas)	Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulucami 436 (Enfesi'l-Cevâhir)
2	Yûsuf	12	Yûsuf
3	Ra'd	13	Ra'd
4	İbrâhîm	14	İbrâhîm
5	Hicr	15	Hicr
6	Na'ıl	16	Na'ıl

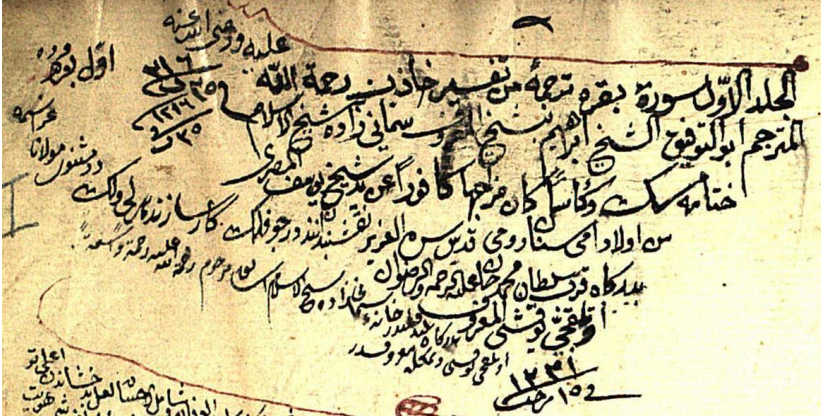
7	İsrâ	17	İsrâ
8	Kehf	18	Kehf suresi 26. ayete kadar.
19	Meryem		
20	Taha		
21	Enbiya		
22	Hacc		
	Eserin sonunda dördüncü cildin 23. sure olan Mu'minîn suresi ile başlayacağı belirtilmektedir.		

Çalışmamız esnasında, Hâzin tercümesinin İznikî'den çok sonraları başka bir müellif tarafından da tercüme edildiğini tespit ettik. Hâzin Tefsiri'nin tercümesini Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'den başka Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim isimli bir şahsın da tercüme ettiği görülmektedir.⁷ Söz konusu eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde yer alan iki ciltlik bir eserdir. Birinci cilt Yazma Bağışlar 3163 numarada, ikinci cilt ise Yazma Bağışlar 3164 numarada kayıtlıdır. Eserin üçüncü ciltten sonra devam ettiği anlaşılmaktadır, ancak biz üçüncü cilde rastlayamadık. Eserin, Yazma Bağışlar 3163 numarada bulunan birinci cildindeki ferağ kaydına göre Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim Efendi Semmânîzâde'nin⁸ oğludur.

⁷ Bu eserle ilgili bilgi için bkz.: İsmail Taş, Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi, İstanbul Üniversitesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53, s. 91-110, İstanbul 2016.

⁸ Semmânîzâde veya Sümmânîzâde olarak okumak mümkündür. Bu şahıs hakkında kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlayamadık.

Samânîzâde'nin hayatı hakkında bkz.: Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmanîzâde", İslam Ansiklopedisi, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.

el-cildü'l-evvel, sûretü Baqara tercemetü min Tefsir-i Hâzin rahmetü'l-lâhi 'aleyh ve raçıya'l-lâhu 'anh. el-mütercim Ebu'l-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm bin eş-Şeyh, el-ma'rûf Semânizâde şeyhü'l-islâm hitâmuhû misk ve "ke'sin kâne mizâcuhâ kâfüran"⁹ an yedi Şeyh Yûsuf el-Mıŝrî min evlâdi Ümmî Sinân rûhî kıddese sırra'l-'azîz (Nekşbendânend der cevvi felek. Kârsâzânend behr-i lî ve lek). Bedrgâh Otlukçı Yoçuŝu (Otlukçu Yoçuŝu) el-ma'rûf, kırb-ı Sulţân Mehmed Hân 'aleyhi'r-raĥmetü ve'r-rıçvân, fî sene 15 Receb 1221 (Otlukçı Yoçuŝu dimekle ma'rûfdur, bedrgâh-ı bülend ħalenderĥâne-i Semânizâde şeyhü'l-islâm-ı sâbık merĥûm rahmetü'l-lâhi 'aleyhi rahmeten vâsi' aten).¹⁰(Üst sol köşede 1216 tarihi de yer almaktadır.)

الجلد الأول سورة بقره ترجمه من تفسير خازن رحمة الله عليه ورضي الله عنه

المرجم أبو التوفيق الشيخ ابراهيم بن الشيخ المعروف سمانى زاده شيخ الإسلام

ختامه مسك وكأس كان مزاجها كافورا عن يد شيخ يوسف المصري

من أولاد أمي سنان رحي قدس سره العزيز (نقشبندانند در جو فلك/كار سازانند بهر لي ولك. در مثنوي مولانا عز اسمه)

بدرگاه اوتلقجي يوقشي المعروف قرب سلطان محمد خان عليه الرحمة والرضوان

في سنة 1221 / 15 رجب (اوتلقجي يوقشي ديمكله معروفدر بدرگاه بلند قلندر خانء سمانى زاده شيخ الاسلام سابق مرحوم رحمة الله عليه رحمة واسعة.)

⁹ Kur'an, (İnsân) 76/5: "Şüphesiz iyiler kafur katılmış bir taştan içerler."

"... kafur katılmış bir taştan ..."

¹⁰ Araçça ibarelerin okunmasında yardımcı olan Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu eser, Hâzin tefsiri tercümesi adıyla tespit edildiğinden kütüphane kayıtlarında müellif olarak Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî kaydedilmiştir. Eseri incelediğimizde bu bilginin yanlışlığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Eserin istinsahı Mısırlı Yusuf adında, Nakşibendî tarikatına mensup ve Ümmî Sinan koluna müntesib ihlaslı bir kişi tarafından yapılmıştır. Eserin içeriğine baktığımızda Mısırlı Yusuf'un da ilmî bakımdan ileri seviyede bir kişi olduğunu görmekteyiz. Kaynaklara baktığımızda Semmânîzâde'nin Hâzin tefsirini tercüme ettiği bilgisine rastlayamıyoruz. Ancak eserin ferağ kaydından anladığımızı göre “Şeyhülislam Semânîzâde diye bilinen şeyhin oğlu Ebu't-Tevfik Şeyh İbrahim” adında bir müellif tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Eser iki ciltten oluşmaktadır, ancak üçüncü cildinin olduğu ikinci cildin sonunda belirtilmiştir. Üçüncü cildi araştırmalarımız sonucu temin edemedik, fakat üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir. Birinci cildin başında yazımına 25 Ramazan (Cuma) 1216 (m. 29 Ocak 1802) tarihinde başladığı ve 15 Receb 1221 (m. 28 Eylül 1806) tarihinde bitirildiği belirtilmektedir. Birinci cilt besmelenin faziletinden sonra Bakara suresinden A'raf suresine kadar, ikinci cilt A'raf suresinden İsra suresinin sonuna kadardır. İkinci cildin sonunda üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir.

Birinci cildin 1b'den 2a'nın 9. satırına kadar, müstensih tarafından eserin nasıl meydana getirildiği ve kim tarafından te'lif edildiği anlatılmaktadır. Daha sonra besmele ile başlanmakta, Allâh'a hamd ve şükürden sonra eserden bahsedilmektedir. Müellif, kendisinden önce nice alimlerin ilimlerinin derecesine göre nice eserler yazdığını, nice tefsirler yazdığını ve her birinin hayırla yâd edilip arkalarından dualar okunduğunu gördüğünü dile getirdikten sonra kendisinin de Allah'ın rızasına ermek ve okuyanların hidayetine vesile olup dualarına kavuşmak ümidiyle bu eseri yazdığını dile getirir. Eserde bazı hususlarda karışıklılar tespit ettik. Özellikle müellif konusunda şüpheye düşürücü bazı ifadeler yer almaktadır. Ayrıca müellifle ilgili 2a'nın 16. satırında şu ibare yer almaktadır:

[2a] ... (16) ... “İmdi, bu ‘abd-i mücrim-i pür-tağşîr tâlib-i ‘afv-i ruye'l-laîfî(17)’l-ḥabîr. Meyân-ı dehr-i dünde eşkâl-i zenûbât ile müsîr. Aşâm bi-nihâye ile tûlû olan ḥaķîr. A' nî dervîş Yûsuf el-Ḥalvetî eş-Şeyḥ Ebu't-Tevfîķ İbrâhîm-i Nakşibendî (18) fakîrân. Faķr ki imâm-ı ‘ulûmu'l-luġa, kemâlât-ı ‘ulûmda mubâlaġa ile olan müceddi'd-dîn ḥazretinin bî-naẓîr olan Kâmus-ı Muḥîṭ-i Oġyanus (19) nâm kitâbınınu tercüme itmesinden ve taḥrîr itmemizden ḥalâş olduķda ķudret-i ķadîr ile and-ı ḥarîrî rahmetu'l-lâh ḥazretinûn daḡı a'lâ (20) maķâmâtını lisân-ı Türkî ile ta'bir itdükden şoıra

te'lifden hâlî az müddet kaşîr kılındı idi ki günlerde bir gün gözimüze irdi (21) taqrîr, 'Ulümü'l-imâmi'l-âlimi'l-kâmil, Hâzreti eş-şeyh el-fâzil ve'l-âmil esrâr-ı Qur'an'ı için rümûzât-ı râzin şeyhü'l-islâm ve'l-müslimîn. Hâzin (22) kâdessa'l-lâhu rûhâ[hû] ve nûr-ı bi-nûr 'ilme zariha hazretinüñ *Lübâbü't-tevîl fî me'âni't-tenzîl* nâm tefsîrine gönül meyl etdi ki anı dağı (23) lisân-ı Türkî te'vîl ta'bir itmege. Lâkin ma'îşet derdinde yedimiz kaşîr olduğundan te'lîfe cür'et itmede olundu te'hîr. (24) Zîrâ cemî' işgâl-i dünyevîden kalb hâlî olup ancak ol ola tefekkür ki murâd u maşsûdı. Ancak 'aşıl iflası¹¹ anuñ ile teysîr (25) olur. Ol demde cânib-i Hakk'a teveccüh idüp derûnda ol nâr-i eşgâl olmadan sa'îr, gendi elâf-ı kereminden ihsân (26) ire, bir bahîr ki ol hâl anuñ i'ânet¹² müsâdesi ile huşûle gele, diriken irişüp elâf-ı kerem, taqdîr-i emr'i Mısır'dan (27) merhûm ve mağfûr emîre'l-livâ¹³ Mehmed Beyin rahmetü'l-lâh hazretinin çerâg-ı 'azâmlarından bize teşhîr¹⁴ ettigi emîre'l-livâ Muştafa (28) Beyin kebîr-i hüdâ müte'âl¹⁵-i devlet-i sa'âdetin dâ'im eyleye tâ âl-i yevm-i 'asîr. Ve ol günde ide hisâbın dağı yesîr, cennet-i 'adn (29) aña mesken eyleye bi-hakkı basîre'n-nedâyir, bizlere ziyâdesi ile i'ânet eyleye mu'în, öldükde. Ol bedende tîz tefsîri taqrîr-i te'lîfe (30) sâ'ad-i zeyli teşmîr itdük bi-hamdü'l-lâhi'l-mülki'l-kadîr. Dördüncü senede tekmi müyesser oldı. İmdi dergâh-ı 'izzet-i müte'âl ve (31) pâdişâh-ı lâ-yezâldan bu mücrim pür-kuşûr kılınuñ dilegi oldur ki qademmi şîrât-ı muştakîmden zâ'il itmeyüp rahmeti ile mağfîret (32) eyleyüp habîbi resûl-i ekrem şalla'l-lâhu 'aleyhi vesellem hazretinüñ şefâ'atinden mahrûm eylemeye ve dilimi haftâ-i zemîmden ırağ (33) idüp sehv ile olan noşşânımı kabûle karîn eyleye. Ve dağı bu tefsîrimi kâfe-i eşâm¹⁶ meyânında kabûli ile meshûr olmağ (34) üzere cümle'î aña rağbet eyleye. Ve dağı ba'zı buhlâ¹⁷ kişiler eline düşüp habs idüp tâliblerinden intifâ'¹⁸ görmeden memnû' (35) eylemeye. Ve dağı kim ki görüp okudup ve yazdırup enâma¹⁹ menfe'at göstermek dileseler âhîr-i nefsd eîmân-i kâmil ile hatm eyleye.

Başlangıçta eserin nasıl olduğu ayrıntılı olarak anlatılıyor. Begavî tefsirinin kısaltması olan Hazin tefsirinin özelliklerinden ve Begavî tefsirinin özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsediyor. Sonra kendisinin tercüme tekniğinden de bahsediyor. Daha sonra euzubesmelenin faziletlerini, şeytanın şerrinden ve vesvesesinden Allah'a sığınmak gerektiğini anlatıyor. Besmele ile ilgili ulemanın görüşlerine ve onlara verdiği cevaplara bu bölümde rastlıyoruz. Ayrıca besmelenin hangi hallerde gerekli olduğu meselesine de değiniyor. Besmele ile başlamak ve besmelenin faziletlerini anlatmak hem bir gelenek

¹¹ iflas: sıyrılıp kurtulma.

¹² i'ânet(t): Yardım. İmdat. Yardım için istenen, toplanan şey.

¹³ livâ: Bayrak. Sancak. * Eskiden kazadan büyük, vilâyetten küçük yerleşme merkezlerine denirdi. Tugay. Tugay komutanı veya kaymakam.

¹⁴ teşhîr: itaat ettirme.

¹⁵ müte'âl: Âlî, büyük.

¹⁶ kâfe-i eşâm: günahlarına kefare olması.

¹⁷ buhlâ: cimri, pinti, tamahkar, bilgide cimrilik eden.

buhl: Bahillik, eli dar olma, cimrilik, tamahkârlık, pintilik.

¹⁸ intifâ': Fayda te'min etmek. Menfaatlanmak.

¹⁹ enâm: Halk. Bütün mahlukat.

olarak hem de bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Fatiha suresinden A'raf suresine kadar Kur'an'ın tercümesi yer almaktadır. Hâzin tefsirinin tercümesi olduğu aşikardır, çoğu yerde "Hâzin dir ki" şeklinde Hâzin el-Bağdadî'nin sözlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Fatiha suresine geçmeden önce istiazededen ve faziletlerinden bahseder. Ayrıca Kur'an okumanın faziletinden, Kur'an'ı ezberleyip de unutmamanın vebalinden ve Kur'an okunurken uyulması gereken adabdan ayrıntılı olarak bahseder. Hâzin tefsirinde de başta aynı sıra ve esas takip edilmektedir.

Her bir sayfada 35 satır yer almaktadır. Fatiha tercümesine gelinceye kadar olan kısımlarda derkenarlarda düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Ayrıca yer yer kırmızı mürekkeble düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Fatiha tercümesine kadar olan kısımda bölümlere ayrılmıştır. Fatiha tercümesine öncelikle nüzul yeri ve kaç ayet olduğu ile ilgili bilgileri vermekle başlar. Sonrasında ise besmeleden başlayarak tercümesini sürdürür. Müellifin, usul olarak Hâzin tefsirini aynı ile takip ettiği görülmektedir. Ancak kendi görüş ve fikirlerini, dönemindeki ulemaya verdiği cevapları eserinde görmek mümkündür. Özellikle ayetlerin manalarını aktarırken konulara bölmesi Hâzin'den ayrılan yönlerindedir.

Birinci cildin sonunda Nisa suresinin 6. ayetinden sonra 7. ve 8. ayetleri atlandığı sayfanın boş bırakıldığı görülmektedir. Nisa suresi tamamlanmadan bitirilmektedir. Ayrıca, 250. varakta (Âl-i İmrân) 3/183'te olduğu gibi kimi ayetlerin yazımında kelime atlandığı da görülmektedir. En son, Nisa suresinin 11. ayeti yarım bırakılır. Ondandan sonra gelen bölümler şu şekildedir:

- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizi öğrenmeğe vârid olan emirlerin beyân ider.*
- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizüñ hikmetlerini beyân ider*
- *Faşl-ı mirâşa girmeğe olan sebepleri beyân ider.*

Birinci cilt olan 266. varakta 23 satırlık "*Faşl-ı mirâşa girmeğe olan sebepleri beyân ider*" bölümünde sonra sona ermektedir.

[9a] ... (11) *Tefsîr-i sûret-i Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-Şur'an.* (12) Ve ittifâk üzere ol yidi âyetdür ve yigirmi yidi kelimedür ve yüz kırk harfdür. İmdi anuñ nirdede indiginde ihtilâf itdiler. Ba'zılar (13) "Mekke'de indi" didiler ve bu 'ulemânun çoğunuñ kavlidir. Ve ba'zılar "Medîne'de indi" diler. Bu Mücâhid'dür, *rahmetu'l-lâh* hazretininüñ kavlidir. Ve ba'zılar (14) ol iki kerre indi, birisi Mekke'de ve birisi Medîne'de didiler. Ol iki kerre inmenün sebebi anuñ şerefine ve fazlına tenbîhdür. Ve anuñ isimleri çokdur (15) ve çok olan isimler şahibinün şerefine ve fazlına delâlet ider. Evvelki ismi *Fâtihatü'l-kitâb* anuñ ile tesmiye olmasına bâ'is ibtidâ Şur'an (16) anuñ ile başlanar okumağa başladuğda ol öğrenilür (öñrenilür) ve muşhaf yazmağa

başladıkdâ ibtidâ ol yazılır ve namâzda ibtidâ ol oqınur (17) andınur. İkinci ismi *Sûretü’l-ğamd* anuñ ile tesmiye olmasına bâ’ş oqumağa başladıkdâ *el-ğamdülü’l-lâh*

[263b] (1) وَلَيَخْشَنَّ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً حِسْعًا خَافُوا عَلَيْهِمْ²⁰. Ya’ nî, arđında ufak küçük (2) yetimler birağıcak ĥasta’ qorĥu umanlar ki sen gendi ĥâliñe baq zürriyetüñi neylersin, anlar faqîr olmuş (3) yâ zengîn olmuş saña fayideleri nedir. Sen eliñle vir ki saña yarar diyenler bu âyetüñ inmesine bâ’iş bir kişi (4) ĥastalanup ölüm ĥâletine vardıkda anuñ ĥâtırın şormağa gelenler ol ĥastaya dirlerdi ki sen (5) gendi nefsiñi kırtarmağa baq, evlâdlarını neylersin, anlar seni kırtarmazlar hemân sen şâğ iken şadaqa (6) ve azâd eyle ve faqirlere malunı eliñle virüp dağıt ki ilerüde saña yarar diyü ol qadar söylerlerdi ki (7) kişi ölünce²¹ malını dağıdır idi. Ĥağ Ta’âlâ anları öyle söylemeden nehy eyledi ve anlara emr itdi ki (8) evlâdlarını gözleyüp nazar itmeğe işmarlayalar ve malunuñ şülüşünden ziyâdesini kimseye virmeden yazmadan (9) nehy ideler, bütün virdirmeyeler. Bundan ol ĥastaya söylenilenlere tenbihdür ki sizler evlâdlarınızı (10) faqîr za’îf aç kılmaların nice dilemezseñiz Allâh’dan qorĥuñ ol ĥastaya malını dağıt eliñle (11) dimeden evlâdlarını mirâşdan mahrûm idüp faqîr olmalarına bâ’iş olmayın. Ve’l-ğâşıl bu âyetdeki (12) işâret oldur ki sen böyle itmeği gendi nefsiñe râzî degilseñki nice mü’min qardaşına öyle itmeğe (13) râzî olursun, gendi nefsiñe nice eylemek dilerseñ mü’min qardaşına daĥı öyle dile dimekdür. Eger (14) bu sözi söyleyen kişinuñ malınun vaşiyet edeceği kişi ise ol gendi ĥarzi için söyler. (15) Vaşiyet vaqtinde ĥâzır olan kişilere vâcibdür ki mâlinı evlâdı için ĥafz itmeği söyleyeler, (16) evlâdların faqîr idüp za’îf ve ‘âciz olmalarıyla ĥalka el açup dilendirmegi diyü acımalılar. (17) Ve ba’zılar didiler ki ma’nâsi bir kişi ölüm ĥâletinine irüp ĥalkı cem’ ider ki malından birine şey’ (18) vaşiyet ide, aña ol ĥâzır olanlar dirler ki Allâh’dan qorĥ malunı evlâdlarına âlî qavî kıoyup (19) anı aqrabalarından muĥtâc olanlara şey’ vaşiyet itmeden men’ iderler. Ve ba’zılar didi ki iĥtimâldır ki bu âyet açlığın [264a] (1) eceli yaqîn olan kişiyi indi²² ola maqşûd-ı mâlinıdan çok şey’i vaşiyet itmeden nehy itmekdür ki anuñ (2) vârişleri faqîr ve za’îf olup gendiden soñra zâyi’ olmayalar. İmdi eger bu âyet kişi mâlinıdan ancağ (3) şülüşini vaşiyet itmeğe emr inen âyetden evvel indi ise murâd mâlinı bütün vaşiyet itmeden virmelerine (4) az mirâş âli kıomadan nehy itmekdür.

Netice olarak, eseri incelediğimize bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî’ye ait olmadığı görülmektedir. Çalıştığımız eserle, söz konusu eserin birinci cildin ve ikinci cildinden ortak sure tercümelerinden yaptığımız karşılaştırmalar sonucu gördük ki çalıştığımız eserle tamamen farklı bir eser olduğu aşikardır. Bu bakımdan Tefsîrî’l-Lübâb eserinin Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî’den farklı bir müellif tarafından da tercüme edildiğini söyleyebiliriz. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3163 ve 3164 numaralarında kayıtlı bu eserin titizlikle incelenmesi gerekir.

²⁰ Qur’ân, (Nisâ) 4/9: Arkalarında cılız çocuklar bıraktıkları takdirde, bundan endişe edecek olanlar, haksızlık yapmaktan korksunlar; dürüst söz söylesinler.

²¹ ölünce: ölünceye kadar.

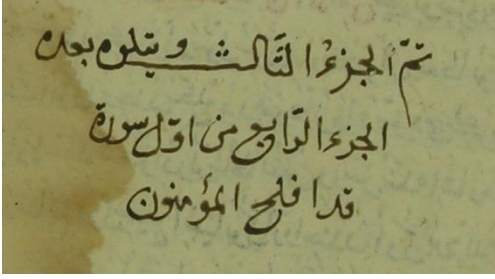
²² indi: Şahsi, keyfi, zati, kendine göre. * Bana göre, bence.

1.3. NÜSHALARI VE ÜZERİNDE ÇALIŞTIĞIMIZ ESERİN TANITIMI

Ebu'l-Fazl Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından tercüme edilen Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi adeta bir telif eser niteliği taşımaktadır. Bu derece önemli bir eserin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunacağı kanaatiyle araştırmalarda bulunduk. Ayrıca daha önce yapılan pek çok çalışmayı inceledik. Bu araştırmalar neticesinde Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'nin Hâzin el-Bağdadî'nin Begâvî tefsirini ihtisar ettiği Arapça *Lübâbü't-Te'vîl fi Ma'âni't-tenzîl* adlı eserini tercüme ettiğini, ayrıca Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini Türkçeye tercüme ettiği kanaatine vardık. Mûsâ bin Hacı Hüseyin el-İznikî öncelikle Hâzin'den Tefsîrü'l-Lübâb adlı eserini tercüme etmiş ve daha sonra da Ebu'l-Leys es-Semerkandî'den Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini tercüme etmiştir.

Araştırmalarımız neticesinde Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesinin kütüphanelerde ikinci ve üçüncü cildini tespit ettik. Bu ciltlerin her birinin tek nüshasından başka nüshalarına rastlayamadık. Hatta bu tespit ettiğimiz yazmalar da kütüphane kayıtlarında farklı isimlerde kayıtlı yer almaktaydı. İkinci cilt olarak tespit ettiğimiz BEYEK UC435 numarada kayıtlı yazma Enfesü'l-Cevâhir adıyla kayıtlıydı. Üçüncü cilt olarak tespit ettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazma ise *Tefsir-i Ebu'l-Leys* adıyla kayıtlı bulunmaktaydı. İncelemelerimiz ve nüsha karşılaştırmalarımız sonucunda BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı yazmanın Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesinin ikinci cildi olduğu, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazmanın ise Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesinin üçüncü cildi olduğu kanaatine vardık. Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesinin birinci ve dördüncü ciltlerine rastlayamadık.

Ulu Cami 435 numaralı yazmada bu eserin birinci cildinde değinilen konulara tekrar değinildiği bilgisine ulaştığımızdan birinci cildin varlığı kanaati kuvvet kazanmıştır. Ayrıca, tarafımızdan eserin üçüncü cildi Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Koğuşlar 561 numarada tespit ve temin edilmiştir.

[305b] ...

Temme el-cüzi's-şālîsü ve yetlühi ba' dehü el-cüz'ü'r-râbi'a min evveli sûreti qad eflaḥa, el-mü'minün.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı olan Tercüme-i Tefsîrü'l-Lübâb eserinin üçüncü cildinin sonunda dördüncü cildin var olduğu ve Kur'ân-ı Kerim'in 23. suresi olan Mü'minün suresi ile başlayacağı anlaşılmaktadır. Bu da bize İznikî'nin bu eseri yarım bırakmayıp tamamladığını göstermektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'an-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. TS K561 numaradaki yazma BEYEK Ulu Cami 435 numaradaki yazma ile aynı ölçülere sahiptir. Ayrıca 305 varak olup her bir satırda 19 satır vardır. Ayetler kırmızı mürekkeple, metin kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tarafımızdan 309 poz olarak temin edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koşular Kitaplığı K561 numaralı yazmadan örnek sayfa

Üzerinde çalıştığımız nüsha Tefsîrü'l-Lübâb eserinin BEYEK Ulucami 435 numarada bulunan ikinci cildir. Kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır hareketli nesih ile yazılmıştır.

1a'da sayfanın üst kısmında üzeri çizilerek iptal edilmiş yazmanın Arap harfli eski kayıt numarası yer almaktadır. “*numro 142*” yazan bu bölüm oldukça belirsizleşmiştir. Sağ üst köşede bugünkü numarası olan 435 rakamı yer almaktadır. Hemen onun altında, muhtemelen kütüphane personeli veya bir araştırmacı tarafından Arap harfleriyle yazılmış, *Tefsîrü Enfesi'l-Cevâhir* yazısı yer almaktadır. Bu kayıt birinci cilt ve ikinci cildin karşılaştırmasını yaptığımızda ve ferağ kaydını incelediğimizde görüleceği üzere yanlış bir değerlendirmedir.²³ Eserde, bu el yazısının altında Kütüphane etiketi yer almaktadır. Günümüz alfabesiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım: Ulucami,*

²³ Bu kaydın yanlış bir değerlendirme olduğu hakkında ayrıntılı deliller için bkz.: Abdülbaki Çetin, a.g.m., s. 60-74.

Tasnif N:-, Kayıt No: 435” kaydı yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey’in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.²⁴

Ferağ kaydı:

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi ‘alâ na‘mâm. Ve se‘ati fazlihi ve iḥsânihi ve ce‘ale lî ‘avnehu ‘ale itmâmihi. (5) Qad vaqa‘a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmä bi't-Tefsiri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab ‘alâ lisâni't-Türki ‘alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-‘ibâdi (7) ve qalîlu'z-zâdi mine'l-‘ilmi ve'l-‘ameli ve eḏâ‘a ‘umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin ‘Îsâ el-İznîkî ‘afa'l-lâhu ‘anhum ve li-cemî‘i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehri-rabî‘i'l-âhiri bi-fazlihi'l-kâdiri (10) fî yevmi'l-aḥadi vaḳte‘ḏ-ḏuḡâ ‘inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşine ve şemâni mietin²⁵. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara ‘abdehû (13) ‘alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnnehû veliyyun, li-küllü iḥsânin. (15) Ve huve erḡamu'(16)r-râhimîne. (17) Se‘aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti‘âneti min ‘avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min ‘indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḥatemtuhu ‘ale's-sevâb. Fe raḡima'llâhu imre en yenzuru fî'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḡeti'l-kitâb.²⁶

İncelemiş olduğumuz bu nüsha aşağıda tablo halinde de belirttiğimiz üzere ‘Âl-i ‘İmrân suresinin 92. ayetiyle başlar Hüd suresinin sonuna kadar devam eder.

1.4. YAZILIŞ TARİHİ

Çalışmamıza konu edindiğimiz BEYEK 435 numaralı yazmanın ferağ kaydına göre eser 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar tarihinde yazılmıştır.

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi ‘alâ na‘mâm. Ve se‘ati fazlihi ve iḥsânihi ve ce‘ale lî ‘avnehu ‘ale itmâmihi. (5) Qad vaqa‘a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmä bi't-Tefsiri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab ‘alâ lisâni't-Türki ‘alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-‘ibâdi (7) ve qalîlu'z-zâdi mine'l-‘ilmi ve'l-‘ameli ve eḏâ‘a ‘umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin ‘Îsâ el-İznîkî ‘afa'l-lâhu ‘anhum ve li-cemî‘i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehri-rabî‘i'l-âhiri bi-fazlihi'l-kâdiri (10) fî yevmi'l-aḥadi vaḳte‘ḏ-ḏuḡâ ‘inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşine ve şemâni mietin²⁷. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara ‘abdehû (13) ‘alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnnehû veliyyun, li-küllü iḥsânin. (15) Ve huve erḡamu'(16)r-râhimîne. (17) Se‘aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti‘âneti min ‘avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min ‘indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḥatemtuhu ‘ale's-sevâb. Fe raḡima'llâhu imre en yenzuru fî'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḡeti'l-kitâb.

²⁴ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, “Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey’in Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 141-142.

²⁵ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

²⁶ Arapça hateme kısmının okunmasında yardımcı olan Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı’ya teşekkürlerimi sunarım.

²⁷ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

Eserin, 1a kısmında kütüphane etiketi yer almaktadır. Kütüphane etiketinin hemen altında günümüz alfabesiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım: Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435*” kaydı yer almaktadır. Sözü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey’in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.²⁸

1.5. TERCÜME-İ TEFSİRİ’L-LÜBÂB’IN ŞEKİL VE İMLA ÖZELLİKLERİ

Tefsirü’l-Lübâb Tercümesi, devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır.

Çalışmamıza temel teşkil eden BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazmada, Arapça kelimelerin karşılanmasında Türkçe kelimelerin kullanımı oldukça fazla ve düzenlidir. Ayrıca eserin dil özelliklerine baktığımızda Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman eski şekillerin de devam ettiği görülmekle birlikte eser büyük oranda Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Eserin şekil ve imla özelliklerini örnek şeklinde gösterecek olursak;

[1b] (1) “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”²⁹ (2) “لَنْ تَأْتُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ”³⁰. İşaret bu âyet taḥkîkında budur kim (3) “Siz ol bârruñ kim Ḥaḫ Ta’âlâ’dur; birrine ve iḥsânına ulaşmazsınız, tâ ol sevdiğünüz (4) nesne ki nefsünüzdür, anuñ yolına infâk itmeyince”. Zîre halka dükelinden sevgülü gendü (5) nefisleridir. “وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ”³¹ Ya’ni³², her nesne ki nefsünüzden Allâhu Ta’âlâ (6) rızâsı-çün infâk idesiz, bedürüstî Ḥaḫ Ta’âlâ anı bilir, siz ne kadar anuñ yolında olasız, (7) ol daḫı sizi ol kadar rızâsı içinde tutar. Zîre her kimüñ ki sa’yı Allâh-içün ola Ḥaḫ (8) Ta’âlâ’nuñ daḫı rahmeti ve rızâsı anuñ-içün olur. Şol kelebecük ki gendüyi oda urur, (9) gendüyi ol oda urduğı kadar ol şu’leden ḥaẓẓ alır, fehmi-ile te’emmül it, añlıyasın. (10) Andan kanḫı ḫa’âm ḫalâl-ıdı Benî İsrâ’îl üzere, andan ḫaber virüþ buyurdu ki كُلُّ الطَّعَامِ (11) كَانَ جَلًّا لِّيَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ فَأَلَوْا بِالتَّوْرَةِ فَاتَّخَذُوا مِنْهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (12) عَلَىٰ نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ فَلْ “Bedürüstî, Allâhu Ta’âlâ bu halkı üç sınıf üzere yaratdı: Bir sınıf, andan melek-i ruḫânî-(14)dür ki ‘ilvîdür ve laḫîf ü nürânîdür. Anlaruñ ğıdâların gendü cinslerinden kıldı ki zıkr-(15)dür. Anları ‘ibâdet-içün yaratdı. Ve bir sınıf daḫı anlardan ḫayvân-ı cismânîdür ki siflîdür, (16) keşîf-i zulmânîdür. Anlaruñ ğıdâsın daḫı gendü cinslerinden kıldı ki ḫa’âmdur. Buları daḫı (17) ‘ibret-içün ve ḫıdmet-içün yaratdı. Ve bir sınıf daḫı bulardan

²⁸ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, a.g.m., s. 141-142.

²⁹ Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla

³⁰ Kur’an, (Âl-i İmran) 3/92: Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) sadaka vermedikçe asla ‘iyi’ye (hayra, takvâya, Allah’ın rızasına) erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilen (ve onun mükâfatını veren)dir. [krş. Kur’an, (Bakâra) 2/177]

³¹ Kur’an, (Âl-i İmran) 3/92

³² Ya’ni: Yani, (Yâni) Bundan maksat, demek, demek isteniyor ki.

³³ Kur’an, (Âl-i İmran) 3/93: “Tevrat’ın indirilmesinden önce İsrail’in kendilerine haram ettiğiinden başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helal idi; “Doğru sözlü iseniz Tevrat’ı getirip okuyun”.

insândur ki terkîb olunmuş-(18)dur, melek-i rûhânîden ve hayvân-ı cismânîden. Bularuñ dağı ğıdâların ğendü cinslerinden kıldı. (19) Rûhânîlerinüñ ğıdâları zıkrdür ve cismânîlerinüñ ğıdâları³⁴ ta'âmdur; buları dağı

BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazma 1b varağı

³⁴ ğıdâları: dal (ذ) harfi ile yazılmış; metin içerisinde zel (ذ) harfi ile yazıldığı yerler de mevcut, metnin genel özelliğı zel (ذ) harfi ile yazılmasıdır.

1.5.1. YAZIM, SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Çalıştığımız eser anlaşıldığı üzere Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini gösteren bir metindir. Metnimizde hem eski Türk yazı dili geleneğini devam ettiren özellikler hem de Arap-Fars yazı dili geleneğinden aktarılmış özellikler karışık olarak yer almaktadır. Ancak bazı Arapça kelimelerin Türkçe telaffuz özelliğine göre yazıldığı görülmektedir. Bu da bize metnimizde konuşma dilinin yazı diline yakınlığını göstermektedir.

Metnimizde, Türkçe kelimelerin yazılışları bakımından en dikkat çeken yönü, ünlülerin yazılışında kendini göstermektedir. Ünlüler bazan hareke işaretleri ile bazan da imlâ harfleri denilen elif (ا), vav (و) ve ye (ي) ile yazılmıştır. Bunların kullanılmasında da belirli bir kural yoktur, bazan bir kelimenin aynı sayfa içerisinde bile bir kaç türlü yazıldığı görülmektedir.³⁵ Çalışmamızın bu bölümünde, yazım özellikleri ve kelimelerin ses bilgisi özellikleri gösterilmiştir. Bunun yanında incelenen varaklarda tespit edilen çekim ve yapım ekleri de değerlendirilerek şekil bilgisi açısından ele alınmıştır.

ÜNLÜLERİN YAZILIŞI

a ve e ünlüsünün yazılışı

İncelenen varaklarda kelime başında a- ünlüsü için üstün veya üstünlü elif kullanılmıştır. Genel olarak bu devre metinlerinde ve çalıştığımız metinde a ünlüsü için üstün işareti (َ), elifin (ا)değişik şekilleri ve he (ه) harfi kullanılmıştır.

anlar 1b/14, 1b/15, anlaruñ 1b/16

Ön seslerde, üstünlü elif veya üstün a ünlüsünü göstermek için kullanılmıştır.

İlk hecede a ünlüsü bazen üstünlü elif (ا́) ile yazılmıştır.

yavuz 3b/18, yazdı 116a/13, bulara 116a/12

şanurlar 132a/13,169a/16;

a ünlüsü metin içerisinde bazı kelimelerde medli elif ile yazılmıştır.

ağaçdan 174b/6-7, anuñ 174b/10

³⁵ Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filik Kitabevi Yay., İstanbul 2013, s. 91.

İç seste bulunan a ünlüsü ya yalnızca elif ile yahut üstün ile kullanılmıştır, işaretsiz olarak kullanıldığı da olmuştur.

baña 179a/2, tavarlarına 233a/1

kalalar 3116a/15 olasın 144a/18

e ünlüsü ilk seste üstün veya elif ile yazılmaktadır. İç seslerde elif ile gösterildiği gibi üstün ile de gösterilmiştir.

bilmezem 344b/4 eger 344b/12 eylemekden 111b/5

işlenür 28b/9 senün 114b/7

Son ses durumunda a ünlüsü üstün (ـَ), elif (ا) , bazan da üstünlü he (هـ) ile karşılanmıştır.

bile 120b/7 böyle 50a/17 kimseye 54a/14 ögrene 149/13

ı ve i ünlülerinin yazılışı

Ön ses durumunda bu ünlüler ya esreli elif (ا) ya da esreli elif ye (اِ) ile yazılmaktadırlar. Çoğunlukla hareke ile yazılmaktadır.

ırmaqları 31b/15

indürdi 76b/11

itmek 78a/6

iderlerdi 78b/4

idersiz 83b/1

ırağ 87a/18

İç ses durumunda -ı-, -i- ünlüleri ya esre ile (ـِ) ya da esreli ye (ـِ) ile yazılmaktadır. Ayrıca sadece ye (ـِ) ile de yazılmaktadır.

dilese 69a/6

bilmedin 197b/15

dileseñüz 39b/1

içinde 198a/15

itdiler 199a/17

bizi 199b/9

Son seste ı ve i harfi y (ـِ) ile yazılmıştır.

yiri 108a/13

günlerine 298b/11

iderdi 340a/6

viridi 340a/11

diri 345b/19

biri 368a/6

o ve ö ünlüsünün yazılışı

İncelenen varaklarda kelime başında o- ünlüsü elif ve ötreli vav ile gösterilmiştir. Yer yer ötre ile o veya ö'nün gösterildiği görülmektedir. Kalınlık, incelik, darlık ve genişlik bakımından ayırıcı işaret olarak hareke kullanıldığı görülmektedir. Metnimizde kelime başında elif+vav, kelime içinde ise vav kullanılmıştır. Ancak, bazı kelimelerde kalınlık- incelik, darlık-genişlik bakımından ayırıcı işaretler kılınılmadığından bu ünlülerin yazılışları aynıdır.

od 371a/5

ol 371a/8

ol-sun 371a/8

oğlan 372b/9

olur 374b/3

oldı 375b/9,

oturmuşlardı 24a/4

öldi 2a/4

oğlı 94b/1

ötrüdür 108a/18

İlk hecelerde o ve ö ünlüleri elif+vav ile yazılırken iç hecelerde ünsüzle başlayan ilk hecelerde vav bulunur, birleşik kelimeler hariç o ve ö ilk heceler dışında sonraki kelimelerde hareke ile gösterilmiştir. Hareke kullanılmadığı kelimeler de bulunmaktadır.

yok 117b/13

gökde 7a/11

görklü 7a/16

sözleri 16b/16

çoşulmuş 66a/14

u ve ü ünlülerinin yazılışı

Bu ünlülerin yazılışları o ve ö ünlülerinin yazılışlarıyla aynı olmakla birlikte ilk hecenin dışındaki hecelerde de bulunabilir. Elif+vav ile yazıldığı gibi hareke ile yazımı da görülmektedir.

öldürdiler 8a/1

tırmasa 3b/12

tır sunlar 75a/11

tır u r ü p 215b/19

a. İlk hecede;

ulu 222a/14

üzere 222a/18

üzerine 222b/1

üç 1b/13, 12a/4

uyanınca 56b/14

b. İç hecede;

İç hecelerde u ve ü ünlüleri genellikle vav ve ötre harekesi ile gösterilmiştir, bazen de işaretlessiz olarak gösterilmiştir.

ölüm 15a/13

virü p 17a/13

idü p 18a/2

götürü p 38a/19

anuñ 39b/8

yirüñüz 337b/13, 358a/6

c. Son hecede;

Son hecedeki u ve ü ünlülerin vav ile yazıldığı görülür. Ayrıca ötre ile de yazılmaktadır.

şayru 294a/5, 274a/3, 111b/13

gendü (Bu kelimeyi kendü şeklinde okumadık, çünkü kef harfinin üstüne üç nokta koyarak bu sesin g sesi şeklinde ayırt edici olduğu kanaatindeyiz.)³⁶
1b/4, 1b/8, 1b/9, 1b/14

girü 3b/7, 4b/17

gizlü 9b/16

ilerü 12a/6

sevgülü 1b/4

toğru 24a/8

dürlü 163b/13

Ünsüzlerin Yazılılışı

a. p ünsüzünün b ile karşılanması ve p ünsüzünün yazılışı

Metnimizde genellikle p ünsüsü b ünsüzü ile karşılanmıştır. Ancak bazı kelimelerde p harfinin ayırt edilebilmesi mümkündür; b harfinin altına üç nokta koyarak p harfi açık bir şekilde yazıldığı kelimeler de mevcuttur. Çalışmamızda bazı kelimelerde, p ile yazılması gereken kelimeler b ile yazılmıştır. Biz çalışmamızı hazırlarken p ve b ayrımını şu şekilde gösterdik;

a. Metin içerisinde b ile yazılıp kelimenin aslında b ile yazılması gerekenleri b ile gösterdik.

b. Metin içerisinde b ile yazılıp kelimenin aslında p olması gereken kelimelerde p işaretini ile ayırt etmeye çalıştık. Buradaki maksat kelimenin metinde b ile yazıldığı ancak aslında p şeklinde telaffuz edildiği kanaatidir.

Türkiye Türkçesinde bazı kelimelerde b>p değişimi örnekleri görülmektedir, bu genellikle yabancı asıllı kelimelerin son seslerinde Türkçe'ye geçişte görülmektedir. Ancak metnimizde bu kelimeler asli şekilleriyle b'li yazılmaktadır. 'aceb 330a/10, 'taleb 332a/12, 'çalb 332a/18, 'gâlib 333a/8, 'azab 331b/17

c. Metin içerisinde kelimelerin p'li yazımları da mevcuttur. p harfinin açık bir şekilde yazıldığı görülmektedir, ancak aynı kelimenin b harfi ile de yazıldığı da dörölmektedir.

yapışmışlardur 5a/11

³⁶ Bu kelimenin k'li veya g'li okunmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Duman, *Birgili Muhammed Efendi Vasiyet-name*, R Yay., İstanbul 2000, s. 27.

yapışuñ 5a/13, 5b/1

yapışıcılar 5a/17

yapışuþ 7b/12

yapışdılar 7b/13

yapışmadılar 7b/15

ipine 73b/1

yapışalar 73b/2

ipine 90b/19

ipine 301b/4

ipi-y-le 107/4

g ünsüzünün yazılışı

Eski Anadolu Türkçesi devresi metinlerinde sadasız *k* ünsüsü ile sadalı *g* ünsüsü arasında bir işaret ayrımı yoktur. Bununla birlikte çalıştığımız eserde *g*'yi karşılamak için üç noktalı *kef* kullanılmıştır. Ancak bu bazı kelimelerde üç noktalı *kef* kullanılmamakta sadece *kef* harfi kullanılmaktadır. Üç noktalı *kef* harfinin bazı kelimelerde *ñ* harfi için de kullanıldığı görülmektedir.³⁷

gendü 1b/4

gök 7a/9

gişiyi 108a/11

didigin 179a/17

yigrek 278a/19

ñ ünsüzünün yazılışı

ñ ünsüzü ön seste bulunmamaktadır, yalnızca iç ve son ses durumunda bulunmaktadır. Genellikle *kef* ile yazılmakla birlikte üç noktalı *kef* ile de yazıldığı görülmektedir. Bunun yanında nun *kef* “ng= ñ” (نك) ile karşılandığı örneklerde vardır. Tañrı=Tañrı, giñ "genişlik, en" (كك) kelimelerinde olduğu gibi.

³⁷ Bu sesin tarihî metinlerdeki yazımı ile ilgili tespitler için bkz.: Musa Duman, *Birgili Muhammed Efendi Vasiyyet-name*, R Yay., İstanbul 2000, s. 26-27.

aña 2b/14

baña 31a/14

virün 168a/12

Taını 286b/2

Taını 102a/9

yaña 2a/19, 3a/10

sevdüğünüz 1b/3

t, d ünsüzlerinin yazılışı

Eski Türkçede ön ses durumundaki kalın ve ince sıradan t'lerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesinde sadalılışarak d'ye dönmüştür; dükelinden (دُكَلْدُنْ) 1b/4, dükeli 5a/11

Eski Anadolu Türkçesi'nde kalın sıradan kelimelerin ön seslerinde bulunan ve daha d'ye dönmemiş olan t'ler genellikle kurallı olarak tı harfi (ط) ile yazılmaktadırlar.³⁸ Metnimizde bu örneklerle rastlamak mümkündür; tar 208a/11, şanuklık 220b/1, taş 232b/1, şatlu 58a/6, şavar 233a/1. Bunun yanında kalın ünlüye sahip oldukları halde te (ت) ile yazılanlar da vardır: Taını 35b/8

Bazen de kelimenin hem te ile hem de tı ile yazımına rastlamaktayız. durdı 326b/3 //turdı 367b/15,

İ İç ve son ses durumundaki kalın sıradan t'ler genellikle te (ت) ile karşılanmaktadır: oturdılar 314a/7, katından 249a/12, atasına 15a/11, at 66a/14, altmış, kırt, ot

ç ve c ünsüzlerinin yazılışı

Metnimizde /ç/ sesi hem “cim” hem de “çim” harfi ile karşılanmıştır. Biz bu örnekleri fonetik bir işaret olarak değil de bir imla özelliği olarak kabul etmeyi tercih ettik. Bu bakımdan yazımları tespit etmek ve ayrımı göstermek için “cim” ile yazılan /ç/ harfini “ç” ile değil, üstü üşaretli /ç/ harfi (چ) ile göstermeyi tercih ettik.

hıdmet-içün 1b/17, çıkmag-ıla 3a/6, hıç 119a/17, niçe 119b/14, çoban-ıdı 121b/18, çāresine niçe irşād ider 123a/6, kaçan 123a/5, niçe 123a/6, Andan çokları 123b/2

³⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 95.

s ünsüzünün yazılışı

Metnimizde, Türkçe kelimelerde bu ünsüz sad (ص) ve sin (س) ile karşılanmaktadır. Yabancı asıllı kelimelerin yazılışında kalın ve ince sıradan ünlülerin bulunuşuna göre sad ve sin'in yazılışında genellikle bir düzen olmasına karşılık, Türkçe kelimelerde bu düzen yoktur. Ön, iç ve son ses durumunda kalın sıradan ünlüler yanında s'ler hem sad hem sin ile karışık biçimde karşılanmaktadır. Ancak kalın sıradan ünlülerin yanında sin'in kullanılışı daha azdır:

şâğır 52a/5; Hâl budur ki *şâğır(ı)*, körleri ve ebraşları (10) *şâğ* idüp ölü diri kılmaya iktidârı var-iken 139b/9-10; anlardan *soyındurur* işlerini perâkende kıılır 134b/7, bu *şon* gelenlerden i' tikkâdı kadar 280a/2; Ve intikâm (15) *ıssıdur* 146b/15

hemzenin yazılışı

Arapça asıllı kelimelerde bulunan hemzenin kelime sonlarında uzun ünlüden sonra yazıldığı görülmektedir. Ancak metnimizde aslında hemzeli yazılan Arapça kelimelerin hemzesiz yazıldığı da görülmektedir.

ibtidâ 4a/18, 46a/7, 71b/16 ...

rızâ 68b/1 ...

nidâ 25b/5, nidâ^c 25b/11, nidâ 31a/2

każâ 16b/13, 16b/16

ğazâ 20a/15

cezâ 2b/14,

Hemze, metnimizde terkip olarak kullanımasının yanında bazı kelimelerin hece sonunda bulunmaktadır. Bazı kelimelerde ise yazılması gerekirken yazılmamıştır.

te 'hîr 32b/12, 60b/14

ğâyib 16a/16, 86b/3

zâyil 16/2 ...

ka'yim 8a/11

Şeddenin Kullanılışı

Metnimizde bazı kelimelerde Arapça aslındaki ses telaffuzunu göstermesi bakımından şeddeli yazılmıştır.

redd 10a/2 ... (98 defa)

birr 1b/3, 5a/18, 5b/1 ... (10 defa)

‘ aduvv 5b/15, 5b/15

haqq 6b/13, 7b/4, 9b/19

evvelā 2b/12, 28a/10

mütenebbih 111a/10, 161b/17, 240b/17

sebb 39b/10

Yanlı Yazılışlar

Metnimizde, özellikle bazı Arapça kelimeler telaffuz edildiği gibi yazılmıştır. Arapça yazımında şeddesiz yazılıp okunuşta şeddeli olan kelimeler telaffuz edildiği gibi yazımda da şeddeli yazılmıştır.

redd 10a/2; haqq 6b/13, 7b/4, 9b/19; sebb 39b/10

Ayrıca Arapça aslından farklı olarak telaffuza göre yazılan kelimeler de vardır.

‘ ılvī (‘ ulvī şeklinde yazılması gerekirken) 1b/14, 27a/16

SES BİLGİSİ

Ünlüler

Metnimizde bulunan ünlüler çeşitlilik bakımından Türkçenin diğer dönemlerinden farklılık göstermez

Uzun Ünlüler

Esasen Türkçe kökenli kelimelerde uzun ünlü bulunmamasına rağmen, bir zamanlar aslî bir uzun ünlüye sahip olduğu öne sürülen ve kelimelerden bazılarının³⁹ metnimizde de görüldüğü gibi, bu kelimelerin ön seste, çok az da olsa iç ses ve son seste medli elifle yazılmış olmalarına karşın, dönemle ilgili eserlerin hiçbirinde uzunluk işareti kullanılmamıştır. Ayrıca bazı kelimelerin hem elifle, hem de *med*'siz yazıldıklarını görmekteyiz. Bu bakımdan bu

³⁹ Zeynep Korkmaz, *Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vokal) Uzunlukları*, AÜDTCF, C.XXVI, Sayı 3-4, Ankara 1971, s. 49-61.

örnekleri Türkçede asli uzunluk olup olmadığı şeklinde yorumlamak pek mümkün olmamaktadır. Metnimizde kelimenin okunmasını hareke ve harflerin ses düzeylerine göre belirlemeye çalıştık. Mevcut örneklerden bazıları:

ola 20b/14, aña 21a/7, varuñ 120a/17, anuñ 121a/4, 119b/14, ala 38a/12, yaradılmışdur 41b/16, andan 42a/8, 42a/8, 42b/9

Ünlü Değişmeleri

i>e değişikliği

Bu dönem eserleri ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar bu konuda kesin bir bilgiye ulaşamamaktadır. Ancak Türkçede ünlü değişmeleri içerisinde i>e, e>i değişimleri görülmektedir. Bu durum dönemlere göre farklılık göstermektedir. Eski Türkçe döneminde i'li olan bazı kelimelerin Orta Türkçe döneminden e'li yazıldığı veya bunun tersi olduğu da bilinmektedir.

Eskiden beri Türkçe'de çok yönlü (i > e, e > i, i > ' , e > ' , ' > e) değişmelerin olması bu meselenin kesin olarak ispatını güçleştirmiştir. Bu türlü çok yönlü değişiklikler yalnızca eski devrelere ait değildir. Bugünkü Türk lehçelerinde de aynı şekilde ikilik gösteren ünlülerin bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰

Aynı kelimenin hem e'li hem i'li şekillerinin bulunması, bu iki sesi bünyesinde bulunduran ve sonradan i ve e şeklinde gelişme gösteren bir kapalı e'nin (') varlığını düşündürmüştür de, bu konuda yapılan çalışmalar bu değişimin hangi yönde olduğunu kesin olarak ortaya koyacak nitelikte değildir.⁴¹

Esasen kapalı e'nin tespitini güçleştiren en önemli husus, yazıda bu sesi gösteren belirleyici bir işaretin bulunmayışıdır. Bu bakımdan bazı araştırmacılar, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde i ile yazılan sesi kapalı e (') olarak okumayı benimserken⁴², bazı araştırmacılar da böyle mühim bir meselede

⁴⁰ Bk. Reşit Rahmeti Arat, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesi", *Rocznik Orientalistyczny*, XVII (Krakow 1953), s. 311; Ahmet Cevat Emre, "Türkçe'de Bulanık e (') Fonemi", *Türk Dili-Belleten*, seri III/ 6-7 (1946), s. 487-497.

⁴¹ Bk. Mertol Tulum, Sinan Paşa, Tazarrunâme, Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr. T 800, İstanbul 1968, s. 38.

⁴² Tahsin Banguoğlu, Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar, Leipzig 1938, s. 39; Mecdut Mansuroğlu, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, İstanbul 1958, s. 71; Saadat Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara 1977, s. VII.

kuvvetli bir delilin bulunmayışı yüzünden, metinlerde i ile yazılan bu sesi yazılışına bağlı kalarak i şeklinde okumayı tercih etmişlerdir.⁴³

Eski yazı sisteminin, harf harf değil de yazılışıyla bütünleşmiş gözükken kelimeler genellikle bir bütün olarak okunmakta olduğundan, Türkçe için yeterince fonetik olmadığı birçok araştırmacının kabulüdür. Yani okuyucu harfleri değil, kelimeyi görmekte ve okumaktadır. Türkçe yazma metinlerde bazı kelimelerde, özellikle hareke kullanılanlarında görülen çeşitlilik araştırmacılar tarafından çoğu zaman yanlışlık, daha iyimserleri tarafından ise bir gelişigüzellik olarak değerlendirilmektedir. Kimi eserlerde kalıplaşmış imlaya özellikleri görülürken kimi zaman bazı hareketli eserlerde bile bir kelimenin birden fazla farklı yazımına rastlamaktayır. Burada i>e meselesi ile ilgili okumalar da genellikle daha önce edinilmiş bilgilerin kalıplarına sığdırmaktan kaynaklanmaktadır.⁴⁴

Musa Duman, i>e meselesi ile ilgili “Bugünkü standart Türkçenin tarihî ağzında 17. asırdan itibaren i’den e’ye geçiş sürecinin özellikle *bel, beş, yedi* vb. bazı kelimelerde tamamlamak üzere olduğu anlaşılmaktadır.” yargısına varmaktadır. Ancak yine de Türkçenin tek şekilliliğe doğru bir seyir izlemediğini belirtmekten geri kalmaz.⁴⁵ Musa Duman’ın özellikle vardığı şu sonuçlar çalıştığımız eserin çeviriyazısının yapılmasında ışık tutmuştur:

“Kalıplaşmış yazı geleneği içinde hareke kullanılmadan yazılmış eserlerde, özellikle 17. asırdan sonrakilerde, eser mahallî ağız özelliği taşıyorsa, ilmî muhitin çevresinde oluşmuş seslendirmeleri gösteren çeviriyazılı metinlerden ve bu konuda yapılmış çalışmaların sonuçlarından yararlanılmalıdır. Yapılan çalışmalar da söz konusu hususlarda birçok kelime için, söyleyişin bugünkü standart dile yaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir.

Tarihi metinlerin hareketli olanlarında bu işaretlere itibar edilerek, aynı sesi göstermek için çift hareke kullanılması durumunda ise ʾ işaretiyle seslendirme yapılabilir.

⁴³ Zeynep Korkmaz, Marzubân-nâme Tercümesi, Ankara 1973, s. 100; Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1977, s. 21.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Duman, Makaleler, “Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair”, Kesit Yay. İstanbul 2008, s. 40-74.

⁴⁵ Musa Duman, a.g.e., s.73-74.

Hem harfle hem harekeyle gösterilen seslerde ise gelişmeli şekilleri göstermeleri hasebiyle hareketlerin esas alınması daha akla yatkın gözükmektedir.”⁴⁶

Bu bakımdan, bizim ele aldığımız metin harekeli olduğundan okuma esnasında metnin imla özelliklerine sadık kalarak okumayı tercih ettik. Ayrıca bazı kelimeler de hem hareke hem harfle gösterilmekteydi. Metnimizde yer alan örneklerden bazıları şu şekilde sıralayabiliriz:

dimek 50a/13, 56b/18, gice 8a/12, 15b/7, 15b/8, irt 280a/5, girü 281b/18, 273b/18, yidi 2a/8 (ye-), 3a/16 (yedi), irgürüp 283a/10, 283a/11, iy 14b/1, vir 120b/7, 170b/19, yil 8b/17, 8b/19, yirde 7a/11, 11b/6

Metnimizde *e* şeklinde geçen, fakat Türkiye Türkçesi’nde *i* ünlüsü ile yazılan bazı kelimeler de bulunmaktadır:

eyü 33b/17, 34a/15, gey- 34b/11, 23a/3, 34b/14, ged- 182b/18

Ünlülerde Kalınlık-İncelik ve Dil Uyumu

Dil uyumu, Türkçenin temel ses kurallarından birisidir ve Batı Türkçesinde -ken, -yor, +ki gibi bazı kural dışı örnekler hariç tutulursa, tarihî dönemlerden bu yana varlığını korumuştur.⁴⁷ Bu sonuca tarihi metinler üzerinde yapılan art zamanalı incelemelere göz atarak da varabiliriz.

Batı Türkçesinin, genel olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde dil yapısının artık düzenli bir hal aldığını söylemek mümkündür. Dönemin yazılı kaynaklarına baktığımızda bu açıkça görülmektedir. Ancak aynı dönem eserleri içerisinde genel yazım kurallarına uymayan, kural dışı örnekler rastlanmaktadır. Hatta aynı eserde bir kelimenin birden farklı yazımları vardır. Kimi zaman bu farklı yazımları yanlış yazım olarak değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Bu farklı yazımları Batı Türkçesinin fonetik gelişme sürecine ve ağızlar şeklinde çeşitlenmesine tanıklık eden şahitler olarak değerlendirmek

⁴⁶ Musa Duman, a.g.e., s. 74.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Duman, Makaleler, “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, Kesit Yay. İstanbul 2008, s. 11-20.

daha doğru olacaktır.⁴⁸ Bu değişimleri bugün Anadolu ağızlarının pek çoğunda görmekteyiz.⁴⁹

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan metinlere ve çalıştığımız esere baktığımızda yazıdan çıkardığımız uyumsuzlukların yanında yazıdan anlaşılmayan ve uyumsuzluk olup olmayacağını kesin olarak tespit edemeyeceğimiz hususlar da bulunmaktadır. Bunun yanında ayrılma hâli +dAn, -dIn, bulunma hâli eki +dA, şart eki -sA, çokluk eki +lAr, yapım eki +cI gibi eklerin eklendikleri kelimelerin son hece ünlüsüne göre yorumlamak gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda bu hususlara dikkat ederek çeviriyazı yapma yolunu tercih ettik. Bunun yanında bazı uyumsuzluklar da ortaya çıkmaktadır. Bunları da yazı karakterinden ve harekeden harekeden çıkarmaya çalışırken daha önceki tarihi metin çeviriyazılarını da göz önüne aldık. Ayrıca eski imlânın karakteri sebebiyle pek çok durumda gizlenen dil uyumunu, ön ve art damaksı ünsüzlerin ayrı ayrı harflerle karşılanması sebebiyle açığa çıkaran morfolojik unsurlardan, içinde damak ünsüzü bulunduran eklerden yararlanma yoluna gittik.⁵⁰ Kelimeleri kalınlık incelik uyumuna uygun okuma yolunu tercih etmekle birlikte bazı eklerin yazımında özellikle asli seslerine sadık kalmanın daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Burada da harf ve hareke ile tespit edebildiklerimizi söyleyebiliriz.

helâklık 84a/10, kullık 74b/6, ıraklık 73a/14, t̄alıblık 63b/4, şiddiklik 61a/1, olmaklık 56b/2, yakınlık 50b/13, tanuklık 49b/14, kırtılmağ 349b/3, oğmağ 335b/1, rableri 330a/17, inanmamağ 202a/9, ta'âmılandırmağ 143a/16

Kalınlık incelik uyumu, Türkçenin her devresinde görülebilen bir ses hadisesidir. Bazı eklerin -llk eki gibi, yabancı asıllı kelimelerle uyumsuzluk göz ardı edilirse, metnimizde de kalınlık incelik uyumu mevcuttur. Günümüzde uyumda aykırılık gösteren -ki ekinin de bazı kelimelerde kalınlık incelik uyumuna uyduğu görülmektedir.

katındağ 2b/3, şadruñuzdağ 19b/1, kalbuñuzdağ 19b/6, vaqtındağ 25a/12

Metniminde bu uyumun dışında kalan ekler de bulunmaktadır:

⁴⁸ Musa Duman, a.g.e., s. 11.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996; Ahad Üstüner, *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000.

⁵⁰ Bu okumalarla ilgili daha fazla örnek için bkz.: Musa Duman, a.g.e., s. 12.

yoğ-iken 91a/16, hayr-iken 27a/9, var-iken 123a/15, ehlvâr-iken 151a/17, yıgmış-iken 227b/12

Türkçenin ses uyumu Osmanlı Türkçesi döneminde, özellikle 17. yüzyıl sonrasında daha düzenli hale geldiği anlaşılmaktadır.⁵¹ Çalıştığımız metinde kalınlık-incelik uyumu olmasının yanında ağız özelliklerinin etkisiyle bazı kelimelerin uyum dışı olduğu görülmektedir. Metnimizdeki örneklere bakarak +IIk, -mak, -mek, dUK, ıCAk, -ıCAk eklerinin kelimelere eklenirken uyumsuz gelebilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun genel bir kural olmadığı görülmektedir. Metnimizin çeviri yazısını yaparken özellikle Musa Duman'ın dile getirdiği şu hususları da göz önüne almayı uygun bulduk:

“Hem Türkçe kelimelerde, hem de alıntı kelimelerde, uyumsuz ekli kelimeleri delil sayarak bu durumu eserin veya devrenin genel özelliği gibi almak mümkün değildir. Aynı şekilde, alıntı kelimelerin aldıkları eklerin fonetik özellikleri her zaman taban ünlülerinin durumunu aksettirmeyebilir. Diğer taraftan *hasta, kalaba, kadı, fayda, para* gibi kelimeleri örnek göstererek aynı yapıdaki diğer alıntı kelimelerde de benzer gelişme olduğunu kabul etmek mümkün değildir. *gel-mak, yirinmegil, düşicak, görinicağ, görmağičün* gibi Türkçe kelimelerle birlikte söz konusu alıntı kelimeleri belli ağız katmanlarının veya bölgelerinin söyleyiş örnekleri olarak kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bilimsel neşirlerde bu türlü örnekler görmezlikten gelinmemeli, Türkçenin tarihî fonetiği ve morfofonolojisi açısından çok değerli olan bu malzemeler, eserde yeknesaklık sağlamak uğruna feda edilmemelidir.”⁵²

Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinden olan çalıştığımız eserde anlaşıldığı üzere -dUK, -ICAK, +IIK, -mAK, +rAK eklerinde kalınlık incelik uyumunun olmasının yanında uyuma aykırı örnekler de bulunmaktadır. Ancak genel olarak söylemek gerekirse çalıştığımız eserde dil uyumu daha belirgin olarak görülmektedir. Ayrıca, dil uyumuna aykırı örnekler Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde de görülmektedir.⁵³ Bu da bize dil uyumuna aykırı

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hayati Develi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar, TDK Yay., Ankara 1995, s. 39-48; Musa Duman, Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri, TDK Yay., Ankara 1995, s. 258-260.

⁵² Musa Duman, Musa Duman, Makaleler, “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, Kesit Yay. İstanbul 2008, s. 20.

⁵³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Duman, Makaleler, *Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine*, Kesit Yay., İstanbul 2008, s. 75-79.

şekillerin özellikle hâl, iyelik ve şahıs ekleri, çokluk eki, çatı ekleri gibi morfolojik unsurların eklenmesinde dil uyumunun günümüzdeki yazı dilindeki kadar sağlam olmadığı anlaşılmaktadır.

Ünsüz Değişmeleri

-t-> -d- değişmesi (ünsüz yumuşaması)

Türkçede kelime başında t>d değişimi birçok araştırmacı tarafından tespit edilmiştir. Ancak bu konuda da bir birlik bulunmamaktadır. Eski Türkçe döneminde ve Batı Türkçesi döneminin başlarında *d*'li yazılan bazı kelimeler Eski Anadolu Türkçesi döneminde *d*'li şekillerini korumuştur. Genellikle bu değişiklik ince ünlülerde görüşmüştür, kalın ünlülerde ise genellikle *f*'ler korunmuştur.

tavarlarına 233a/1, taldurdu 67b/17, tıtduk 168b/9, turavuz 209a/17, turduğı 6a/11, tamuya 67b/1, taşra 133b/18, taş 232b/1, taflu 58a/6, tanuqlık 45a/10, toprak 12a/4, toğan 130a/19, tağ 244a/8, toñuz 106b/18

d ile yazılanlar:

dağı 107a/2, dut- 38a/15, diri 2a/14, döşek 41a/16, demür 149b/17, deñiz 150b/13, depele- 17b/19, dirgür- 161a/16, diñle- 65a/1, dört 25b/11, deve 104b/6, dün 280a/5, dile- 283a/16, di-271b/15, dirlik 168b/5, 255a/9

Metnimizde aynı kelimenin yer yer hem *d*'li hem hem *f*'li yazılışı görülmektedir.

dutuñ 38a/15, 79b/11, tut 51b/4, 83a/16, dutdı 79b/11

o/u ve ö/ü değişmesi

Metnimizde, Arap harfli metinlerin genel özelliği olarak Türkçe'nin yuvarlak ünlülerini göstermek için ayırt edici farklı işaretler mevcut değildir. Bu bakımdan ilk hecelerdeki yuvarlak ünlülerin dar mı yoksa geniş mi oldukları yazılışlarından belli olmamaktadır. Bu durumda, bu şekildeki kelimelerin ilk hece ünlülerinin bugünkü biçimlerinin ne zaman teşekkül ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu teşekkülün eski devirler içinde mümkün olabileceği gibi, ağız tesirleri dolayısıyla yeni olabileceği de düşünülebilir. Bazı

kelimelerdeki *o* ve *ö* lerin Rumeli şivesi tesiri ile *u*, *ü* olduğunu söyleyen dilciler, teşekkülün yeni olduğu görüşündedirler.⁵⁴

Bugün dar ünlülü olarak telaffuz ettiğimiz *güzel*, *uğra-*, *usan-*, *uyan-*, *yukarı*, *yürü-* kelimelerini Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, Eski Türkçe devresine paralel olarak geniş ünlülü (*gözel*, *oğra-*, *osan-*, *oyan-*, *yokarı*, *yörü-*) okumak daha uygun görünmektedir.⁵⁵ Metnimizin günümüz alfabesine aktarılmasında bütün bu görüşleri göz önüne almakla birlikte imlâ esaslı okuma yolunu tercih ettik. Ayrıca metnimizde bazı kelimelerde ayırt edici olarak harfle birlikte çift hareke kullanımı olan kelimeler de mevcuttur. Bu bakımdan bazı kelimelerin okunmasını şu şekilde tercih ettik:

anuñ-ıla yörir 2b/17, Ve biri dañı halk itmekdür ki başın yoluıa Mūsā-y-ıla ki yörigendür 3a/18, Ya' nī, her yöriyicinüñ ve tırıcınıñ qarārgāhı var 176b/8, Ya' nī, "Ben size dimezin ki ben firışteyem, egerçi firışte maqām-(12)larından yuqaru geçdüm, şol vaqt ki Cebra' il'e didüm ilerü gel, didi ki eger bir barmaq kadarı (13) ilerü varursam göynürem" 170b/11-13, ol kelime-yi tayyibeyi ki Lā ilāhe illa'llāh'dur, anı yuqaru getirüp (13) bir şecere-i tayyibe kıla 204b/12-13, tā ki bu mevcüdātđan 'ubür idüp üzerinde qayim oldılar. Ol bir mertebedür ki (2) cennetlerden yuqarudur 224a/1-2, Bugün uyandıñuz diñ ol 'azābuñ elemelerin 6b/16, līkin acısın tıymadı tā uyanınca. Pes, bu halk (15) uyqudadur, kaçan ölseler ol vaqt uyanurlar 56b/14-15, çün bularuñ delīli mulāzemet olmadı, le' imlerüñ melāmeti anlaruñ (5) üzerine yolu kaç' eyledi, uyur olan uyandı 63a/4-5

-k- > -ğ- Değişmesi

Damak ünsüzleri tonsuz ön damak ünsüzü k ve art damak ünsüzü q (q) ile bunların tonlu karşılıkları g ve ğ patlamalı ünsüzlerden olup her türlü hece yapısına girebilen, Türkçe ses diziminin temel seslerindedir. Ayrıca bu ünsüzlerin iç seste hece sonunda ve ünlü arasında bulduklarında aldıkları şekilleri vardır ki bunlar da sızıcı damak ünsüzleridir. Böylece yarı ünlü ön

⁵⁴ Mecdut Mansuroğlu, "Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi", *TDAY-Belleten* 1956, s. 137.

⁵⁵ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 101.

damak sesi olan y de bu guruba dâhil edilerek damak ünsüzlerinin sayısı yedi olmaktadır.⁵⁶

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki eserlere ve üzerinde çalıştığımız esere baktığımızda k-/g- ve -k-/g- gelişmesini ancak kef'in üstüne üç nokta veya başka bir işaret konarak farklı yazılması ile aydınlatıcı olmaktadır. Bunun haricinde ses değişimini fonetik dikkat neticesinde tespit etmeye çalıştık. İşaret konulmadığında unutulma sonucu mu yoksa bilinçli mi yapıldığı sorusunu tam olarak aydınlığa kavuşturamadık. Metnimizde art damak ğ ünsüzü gayın (Ġ) ile, ön damak g ise kef (ك) harfiyle gösterilmektedir. Bunun yanında k sesi ise kaf (ق) harfi ile gösterilmektedir. Burada sızıcı art damak sesinin (ğ) ince sıradan karşılanan şekliyle bugünkü yazımdaki şekliyle gösterilmesinden ziyade eserimizde ğ işareti ile göstermeyi uygun bulduk. Ayrıca, metnimizde Türkiye Türkçesinin bugünkü ses dizimi bilgilerinin ışığında şu şekilde tespit etmek de mümkündür: Ye (ع) harfinin karşıladığı ses ince karakterli bir ünsüz olduğu için ince sıradan ğ (ğ) sesi sızıcılaşarak kolaylıkla y'leşebilmekte, ancak kalın sıradan ğ (ğ) sesinde bu gelişme gerçekleşmemektedir.⁵⁷

Metin incelemesinde özellikle şu sonuçlar dikkatimizi çekmektedir:

Kaf harfi tonsuz art damak ünsüzünü karşılamakta, tonlu karşılığı ise gayın harfi ile karşılanmaktadır. Gayın harfi aynı zamanda sızıcı art damak ünsüzünü de (ğ) karşılamaktadır. Kef harfi ise tonlu, tonsuz ve sızıcı ön damak ünsüzlerini karşılamaktadır.

Bu bakımdan metnimizdeki bazı değişimleri şu şekilde açıklayabiliriz:

k>ğ iki ünlü arasında kalan k ünsüzü genellikle sadallaşarak ğ olmuştur:
 tırmağ-ıla 252b/16, kıлмаğı 5b/1, olmağın 53a/7, kırtarmağ-ıla 123a/16, kırtarmağa 224b/1, kıлмаğa 4b/5, 13b/3,

Bazı kelimelerin bu değişime uymadığı görülür:

ayağ 161a/1, ırak 16a/16, tağ 43b/7, tınuqlık 45a/10, olmağ-ıçun 5a/17

k->g- Değişmesi

Kaynaklara baktığımızda, Eski Türkçe döneminde k'ların Batı Türkçesi döneminde g olarak değiştiğini görmekteyiz. Bunun yanında bu değişikliğin

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Duman, Makaleler, *Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde Damak Ünsüzlerinin Gelişmelerine Dair*, Kesit Yay., İstanbul 2008, s.81-101.

⁵⁷ Musa Duman, a.g.e., s.83.

görülmediği kelimeler de bulunmaktadır. Kelime başındaki bu değişikliğin Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçince ortaya çıktığı genel görüşlerden birisidir. Bu ses hadisesi büyük ölçüde gerçekleşmekle birlikte umumi değildir. Zira k'nin değişmediği örnekler de vardır. Ayrıca Arap harfli yazının k/g ayırımı yapmayan imlâsından kef ile yazılan kelimelerin k'ye mi yoksa g'ye mi delâlet ettiklerini ayırmanın imkânı yoktur. Ancak bazan ayırt edici işaretler de kullanılmıştır (üç noktalı kef, çift keşideli kef gibi).⁵⁸ Metnimizde ise bu değişim şu şekilde görülmektedir:

gel- 5b/3, getür- 6a/9, gerçek 360b/9, gönül 364b/8, görklü 369a/4, göz 31a/16, girü 33a/10, gizlü 53a/13, gibi 369a/16, gerek 372b/15, gemi 149a/14,

k ünsüzünü koruyan kelimeler de bulunmaktadır:

kiçi 146b/14, kişi 19b/5, kelebecük 1b/8

g > v değişmesi

Eski Türçe'de birden fazla heceli kelimelerin son seslerindeki ğ/g ünsüzleri ile ek ve hece başındaki ğ/g'ler Batı Türkçesi'ne geçerken düşmüştür. Düşen bu seslerden bir kısmı kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırırken (*sevü < sevig, alu < alıg* "ahmak aptal sersem", *ayru < adrıg*.) bir kısmında herhangi bir değişiklik olmamıştır (*kiçi < kiçig, katı < katıg, kulak < kulgak, yaya < yadag*).⁵⁹ Metnimizde bu örneklerle şu şekilde rastlamaktayız.

alu 171b/17, *ayru* 43b/9, 43b/16, 219a/11,

kiçi 146b/14, *katı* 8b/17, 20a/17, *kuLağ* 15b/15, 31a/13, 31a/16

Mustafa Özkan'ın belirttiğine göre, Eski Anadolu Türkçesi döneminde tek heceli kelimelerin son sesleri ile birden fazla heceli kelimelerin iç seslerindeki ğ/g ünsüzleri korunmuştur (*agrı, degdi, sögdi, ögüt, beg, ag-, egin, egrı*). Büyük kısmı bugün *y* şeklinde teleffuz edilen bu ğ/g'lerin Eski Anadolu Türkçesinde *ğ* ve *y*'ye dönüşüp dönüşmedikleri anlaşılmamaktadır.⁶⁰ Bunun yanında çalışmamıza konu olan eserde bir *g > v* değişikliği görülmektedir (*soguk > sovuk, döğ > döv-* gibi). Bu örneklerden bazılarında şu şekilde yer verebiliriz:

⁵⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 107.

⁵⁹ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 108.

⁶⁰ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 108.

gendüyi yaradan (2) hâlikına *söge* 189a/1, Hâk Ta'âlâ buyurur ki *sögmeñ* şol kavmüñ ilâhlarına ki Allâh gayrıya taparlar 189a/2, Tâ olar dañı cehl ü dalâlet birle Allâh'a *sögerler* 189a/3

od aña (5) *sovuğ* ve selâmet oldı 3a/5, qatı *şovuğ* yil bigidür 8b/17

ñ > g, ğ değişmesi: Örnekleri çok az olan bir ses hadisesidir (*yaliuz* kelimesinin *yalğız* şekli de görülmektedir). Eski Türkçe'de ñ ve g'li olarak her iki şekli bulunan eñin⁶¹ egin "sırt, omuz" kelimesi ile egirt- "kuşatmak, muhasara etmek" ve igen "çok, pek" gibi bir kaç kelimedede görülen bir değişmedir.

Metnimizde ise şu örneğine rastlamaktayız:

tâ ki (4) *igen* sür'at kılmaya çünkü Resûlu'llâh gendü-y-ile bile olanlarla ki kuvvet isleri-y-idi şabr (5) idüp kaçmadılar ol kavmden 277b/3-5

Yabancı Asıllı Kelimelerde Ses Değişimi

Metnimizde, genellikle Arapça asıllı kelimelerde, a (â) ünlüsünden sonra gelen ve i sesini karşılayan hemzenin y'ye dönüştüğüne dair örnekler bulunmaktadır. Bazen, hem hemze ile hem Bazen, hem hemze ile hem de y ile, bazen de hemze gösterilmeden yalnızca y ile yazıldığı görülmektedir.

a) hemze ve y ile yazılanlar: dâyim 10b/11, kâyim 8a/11, câyiz 35a/5, fâyide 3b/6

b) y ile hemzesiz olarak yazılanlar: gâyib 16a/16, halâyık 22a/6, zâyil 16a/2, fâyide 52b/8, kebâyir 22a/12, câyiz 35a/5

SONUÇ

İncelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Begâvî tefsirini ihtisar ettiği Arapça Lübâbü't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin el-

⁶¹ Bk. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1968, s. 69, 72; A. von Gabain, Altürkische Grammatik, Leipzig 1941, s. 53.

İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznikî'nin eseri kendine özgü tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eser “telif tercüme”dir.

Çalışmamıza esas olarak aldığımız BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı eserin ikinci cildi olan yazmayı incelediğimizde, kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır harekeli nesih ile yazılmıştır. Bu nüshanın araştırmacılar tarafından⁶² ve kütüphane kayıtlarında müellif hattı olduğu bildirilmektedir. Bizim kanaatimiz de bu eserin müellif hattı olmasının kuvvetle muhtemel olduğu yönündedir. Bu nüsha, kahverengi deri ciltli, şemseli, aharlı kâğıttandır. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İncelemesini yaptığımız BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazma, Kur'an-ı Kerim'in Âl-i İmrân suresi 92. ayetinden başlayıp Hûd suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'an-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. Ancak çalışmamızın imkân ve zaman sınırlamasından dolayı sadece ikinci cilt çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, içerdiği Türkçe kelimeler bakımından devrin dil yapısını, kelime hazinesini, anlam dünyasını ve düşünce yapısını çok ince bir çizgiyle bizlere sunmaktadır. Bu çalışmamızda, Türkçenin gelişim serüvenini daha açık görebilmek maksadıyla, eserin leksikolojik ve anlam bilimsel olarak incelemesi yapılmıştır. Bu amaçla eserin kime ait olduğu, hangi dönemde yazıldığı ve nüshalar arasında ne gibi farklar olduğunu tespit edilmiştir. Metnin tam ve doğru tespit edilmesi için birçok nüsha incelenmiş ve değerlendirmede bulunulmuştur.

Araştırmamız sırasında öncelikle eser üzerinde ileri sürülen muhtelif fikirleri ve araştırma sonuçlarını inceledik. Bu araştırmalarda en önemli ihtilaf

⁶² Bkz.: Hikmet Özdemir, Müsâ Hâcî Hüseyin el-İznikî, Hayatı ve Eserleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980, s. 12.

Ayrıca bkz.: Abdülbaki Çetin, “Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 63.

konusu eserin birçok nüshasında yer alan “dâ’î” ve “fakir dâ’î” kelimelerinin mahlas olarak Ahmed-i Dâ’î’ye ait olup olmadığıydı. Birçok araştırmacı, İsmail Hikmet Ertaylan’ın ileri sürdüğü fikre dayanarak, bu eserin “dâ’î” kelimesinden dolayı Ahmed-i Dâ’î’ye ait olduğunu belirtmekteydi. Hikmet Ertaylan ise bu konuda kesin hüküm belirtmekten, ileride daha ayrıntılı inceleme yapılacağını belirterek kaçınmıştır. Bu ve benzeri görüşleri göz önüne alarak öncelikle bu “dâ’î” kelimesini açığa kavuşturmaya çalıştık. Mûsâ bin Hacı Hüseyin İznikî’nin diğer eserlerinde hangi mahlası veya kendisi için hangi sıfatları kullandığını tespit ettik. Bunun neticesinde gördük ki İznikî sadece tefsir tercümesinde değil, diğer eserlerinde de “dâ’î” kelimesini aynı terkip ve şekilde kullanmaktadır. Ayrıca İznikî’nin kendi el yazısı olduğuna bütün araştırmacıların ittifak ettiği nüshadan hareketle, diğer nüshalarla kıyaslandıktan sonra, Ebu’l-Leys Tefsiri tercümesinin İznikî’ye ait olduğunu ortaya koyduk.⁶³

Araştırmacıların ihtilaf ettiği bir diğer konu ise eserin ismidir. Eserin isminin en başta müellif hattında “Enfesü’l-Cevâhir” olduğunu tespit ettik.⁶⁴

⁶³ Enfesü’l-Cevâhir eserin yazılış tarihiyle ilgili en doğru bilgiyi Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi 436 numaralı eserden öğrenmekteyiz. İlerleyen bölümlerde ferâğ kayıtlarında ve istinsah tarihlerinde yazım tarihiyle ilgili vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı ve eserde “[1a] El-cildü’s-şânî min Tefsiri Enfesi’l-Cevâhir. *Ellefêhû ve reccemêhû* Ebu’l-Fazl Mûsâ bin Hâcî Hüseyin el-İznikî ‘ufiye ‘anhumâ” ibaresinin altında Umur Bey’e ait 857/1453 tarihli vakfiyede de belirtildiği üzere bu eser 15. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınmıştır.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden “Tefsiri’l-Lübâb Tercümesi” Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Özkan), İstanbul 2016
İsmail Taş, 15. Yüzyıla Ait “Enfesü’l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008

İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu’l-Leys Es-Semerkindî Tefsiri’nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

İsmail Taş, 15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü’l-Cevâhir” Adlı Kur’an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.

İsmail Taş, *Tercüme-i Tefsiri’l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi*, İstanbul Üniversitesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 53. Sayı, İstanbul 2016.

Abdülkâki Çetin, “Ebu’l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

Daha sonra diğer birçok nüshada eserin isminin yine aynı olduğunu gördük. Bu kadar farklı zaman ve mekânda yazılmış nüshada aynı ismin yazması bir müstensih hatası olarak değerlendirilmemelidir. Üstelik müellif hattı olarak değerlendirilen BEYEK Ulucami 436'da müellifin bizzat ismi ve ithaf ettiği Umur Bey'in vakıf kaydı ve mührü hemen eserin isminin altında yer almaktadır. Araştırmamız sırasında tespit ettiğimiz ve karşılaştırmasını yaptığımız birçok nüshayı örnek halinde sunamadık. Buna çalışmamızın hacmi ve zamanın kısıtlı olması sebep oldu.

Bütün bu bilgiler ışığında şu sonuçlara ulaşmaktayız: Ebu'l-Leys es-Semerkindî tefsiri Mûsâ bin Hâcî Hüseyin İznikî tarafından tercüme edilmiş ve “Enfesü'l-Cevâhir” adı verilmiştir. Bu durum İznikî'nin Umur Bey'e sunduğu kendi el yazısı olan, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEYEK) Ulucami 436'da bulunan nüshadan ve diğer nüshalarla yaptığımız karşılaştırmalar sonucu açık olarak görülmektedir.

Ahmed-i Dâ'î'ye atfedilen “Ebu'l-Leys-i Semerkandî Tefsiri Tercümesi”, yapılan tezlerin belirtmiş olduğu nüshaları, yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde bulunan birçok yazma eseri incelememiz sonucunda; İznikî'nin “Enfesü'l-Cevâhir” adlı Ebu'l-Leys es-Semerkindî'den kendine özgü üslubuyla adeta telif tercüme diyebileceğimiz eserinin nüshalarıdır.

İznikî, Hazîn-i Bağdadî'nin yazdığı Arapça Kur'an tefsirini de tercüme etmiştir. Bu tercümenin ismi “Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi” olarak değerlendirilmelidir. BEYEK, Ulucami 435'te bulunan kendi el yazması bizi bu sonuca götürmektedir. Ulucami 435'te kayıtlı olan nüsha, Enfesü'l-Cevâhir'in ikinci cildi olan Ulucami 436'da kayıtlı nüshanın öncesi zannedilmiştir. Biz her iki nüshada ortak olan bölümleri karşılaştırdığımızda, bu iki nüshanın birbirinden farklı eserler olduğunu gördük. Ayrıca tarafımızdan eserin üçüncü cildi Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Koğuşlar 561 numarada tespit ve temin edilmiştir. K561 numaralı yazmadan gerekli karşılaştırmalar çalışmamızda sunulmuştur. Eserin üçüncü cildinin sonunda dördüncü cildinin varlığı belirtilmektedir. Ancak kütüphane kayıtlarında ve araştırmalarımız sonucunda henüz dördüncü cilde rastlayamadık. Doktora çalışması olarak ele aldığımız Ulu Cami 435 numaralı yazmada bu eserin birinci cildinde değinilen konulara tekrar değinildiği bilgisine ulaştığımızdan birinci cildin varlığı kanaati de kuvvet kazanmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hâzin'in Tefsirü'l-Lübâb tercümesi olarak belirtilen ve Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'ye atfedilen bir esere rastladık. Bu eseri de temin ettik ve incelemelerde bulunduk. İncelemelerimiz sonucu bu eserin Lübâb tercümesi olduğu ancak bu tercümenin başka bir müellife ait olduğu kanaatine vardık. 19. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eserin 1b kısmından ve eserin ferağ kaydından anladığımızı göre “Şeyhülislam Semmânîzâde⁶⁵ diye bilinen şeyhin oğlu Ebu't-Tevfik Şeyh İbrahim” adında bir müellif tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, başlangıcı ve sonu misk kokulu, elinde kâfur dolu bir tas tutmuşta onun kokusu eline sinmişçesine, Ümmi Sinan evlatlarından (onun yolunda gidenlerden), şeyh Mısırlı Yusuf'un, elinden çıkmış ve onun tarafından tamamlanmıştır. Eserin, 2a kısmında ise müellifle ilgili şu bilgilere rastlıyoruz;

“[2a] ... (16) ... “İmdi, bu ‘abd-i mücrim pür-taşîr tâlib-i ‘afv-i ruye’l-laîf(17)’l-habîr. Meyân-ı dehr-i dünâde eşkâl-i zenûbât ile müsîr. Aşâm bi-nihâye ile tûlû olan haķîr. A’ni dervîş Yûsuf el-Halvetî eş-Şeyh Ebu’t-Tevfik İbrâhîm Naķşibendî (18) fakîrân. Fakr ki imâm-ı ‘ulûmü’l-luĝa, kemâlât-ı ‘ulûmda mubâlaĝa ile olan müceddî’d-dîn hazretinin bî-naķîr olan Kâmus-ı Muhi’t-ı Oĝyanus (19) nâm kitabınınuñ tercüme itmesinden ve taķrîr itmemezden ĥalâş olduĝda ģudret-i kağîr ile and-ı ĥarîrî raĥmetü’l-lâh hazretinüñ daĝı a’lâ (20) maķâmâtını lisânı Türkî ile ta’bîr itdükden şoñra te’lîfden ĥâlî az müddet kaşîr kılandı idi ki günlerde bir gün gözümüze irdi (21) taķrîr, ‘Ulûme’l-imâme’l-âlime’l-kâmil, Ĥazreti eş-şeyh el-fâzil ve’l-‘âmil esrâr-ı ĥur’ân’uñ için rûmûzât-ı râzin şeyhü’l-islâm ve’l-müslimîn. Ĥâzin (22) ģaddesa’l-lâhu rûĥa ve nûr-ı bi-nûr ‘ilme zariĥa hazretinüñ *Lübâbü’t-tevîl fî me’âni’t-tenzîl* nâm tefsîrine gönûl meyl etdi ki anı daĝı (23) lisân-ı Türkî te’vîl ta’bîr itmege. Lâkin ma’îšet derdinde yedimiz kaşîr olduĝundan te’lîfe cür’et itmede olundu te’ĥîr. (24) Zirâ cemî‘ işĝâl-i dünyevîden ģalb ĥâlî olup ancak ola tefekkîr ki murâd u maķsûdı. Ancak ‘aşıl iflası⁶⁶ anuñ ile teysîr (25) olur. ...”

Araştırmalarımız neticesinde Tefsirü'l-Lübâb Tercümesinin kütüphanelerde ikinci ve üçüncü cildini tespit ettik. Bu ciltlerin her birinin tek nüshasından başka nüshalarına rastlayamadık. Hatta bu tespit ettiğimiz yazmalar da kütüphane kayıtlarında farklı isimlerde kayıtlı yer almaktaydı. İkinci cilt olarak tespit ettiğimiz BEYEK UC435 numarada kayıtlı yazma Enfesü'l-Cevâhir adıyla kayıtlıydı. Üçüncü cilt olarak tespit ettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazma ise Tefsir-i Ebu'l-Leys adıyla kayıtlı bulunmaktaydı. İncelemelerimiz ve nüsha karşılaştırmalarımız sonucunda BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı yazmanın Tefsirü'l-Lübâb Tercümesinin ikinci cildi olduğu, Topkapı Sarayı

⁶⁵ Semmânîzâde//Semânîzâde

⁶⁶ iflas: sıyrılıf kurtulma.

Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazmanın ise Tefsîrî'l-Lübâb Tercümesinin üçüncü cildi olduğu kanaatine vardık. Tefsîrî'l-Lübâb Tercümesinin birinci ve dördüncü ciltlerine rastlayamadık.

Ulu Cami 435 numaralı yazmada bu eserin birinci cildinde değinilen konulara tekrar değinildiği bilgisine ulaştığımızdan birinci cildin varlığı kanaati kuvvet kazanmıştır. Ayrıca, tarafımızdan eserin üçüncü cildi Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Koğuşlar 561 numarada tespit ve temin edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı olan Tercüme-i Tefsîrî'l-Lübâb eserinin üçüncü cildinin sonunda dördüncü cildin var olduğu ve Kur'ân-ı Kerim'in 23. suresi olan Mü'minûn suresi ile başlayacağı anlaşılmaktadır. Bu da bize İznikî'nin bu eseri yarım bırakmayıp tamamladığını göstermektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'an-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. TS K561 numaradaki yazma BEYEK Ulu Cami 435 numaradaki yazma ile aynı ölçülere sahiptir. Ayrıca 305 varak olup her bir satırda 19 satır vardır. Ayetler kırmızı mürekkeple, metin kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tarafımızdan 309 poz olarak temin edilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız nüsha Tefsîrî'l-Lübâb eserinin BEYEK Ulucami 435 numarada bulunan ikinci cildir. Kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır harekeli nesih ile yazılmıştır. İncelemiş olduğumuz bu nüsha aşağıda tablo halinde de belirttiğimiz üzere 'Âl-i 'İmrân suresinin 92. ayetiyle başlar Hüd suresinin sonuna kadar devam eder.

Çalışmamıza konu edindiğimiz BEYEK 435 numaralı yazmanın ferağ kaydına göre eser 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar tarihinde yazılmıştır.

Eserin, 1a kısmında kütüphane etiketi yer almaktadır. Kütüphane etiketinin hemen altında günümüz alfabesiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım:*

Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435” kaydı yer almaktadır. Sözüünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey’in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.⁶⁷

BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazmada, Arapça kelimelerin karşılanmasında Türkçe kelimelerin kullanımı oldukça fazla ve düzenlidir. Ayrıca eserin dil özelliklerine baktığımızda Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman eski şekillerin de devam ettiği görülmekle birlikte eser büyük oranda Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bizim ele aldığımız metin harekeli olduğundan okuma esnasında metnin imla özelliklerine sadık kalarak okumayı tercih ettik. Ayrıca bazı kelimeler de hem hareke hem harfle gösterilmekteydi. Metnimizde yer alan örneklerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

dimek 50a/13, 56b/18, gice 8a/12, 15b/7, 15b/8, irt 280a/5, girü 281b/18, 273b/18, yidi 2a/8 (ye-), 3a/16 (yedi), irgürüp 283a/10, 283a/11, iy 14b/1, vir 120b/7, 170b/19, yıl 8b/17, 8b/19, yirde 7a/11, 11b/6

Metnimizde *e* şeklinde geçen, fakat Türkiye Türkçesi’nde *i* ünlüsü ile yazılan bazı kelimeler de bulunmaktadır:

eyü 33b/17, 34a/15, gey- 34b/11, 23a/3, 34b/14, ged- 182b/18

Metnimizde, Arap harfli metinlerin genel özelliği olarak Türkçe’nin yuvarlak ünlülerini göstermek için ayırt edici farklı işaretler mevcut değildir. Bu bakımdan ilk hecelerdeki yuvarlak ünlülerin dar mı yoksa geniş mi oldukları yazılışlarından belli olmamaktadır. Bu durumda, bu şekildeki kelimelerin ilk hece ünlülerinin bugünkü biçimlerinin ne zaman teşekkül ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu teşekkülün eski devirler içinde mümkün olabileceği gibi, ağır tesirleri dolayısıyla yeni olabileceği de düşünülebilir.

Bugün dar ünlülü olarak telaffuz ettiğimiz *güzel, uğra-, usan-, uyan-, yukarı, yürü-* kelimelerini Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, Eski Türkçe devresine paralel olarak geniş ünlülü (*gözel, oğra-, osan-, oyan-, yokarı, yörü-*) okumak daha uygun görünmektedir.⁶⁸ Metnimizin günümüz alfabetine aktarılmasında bütün bu görüşleri göz önüne almakla birlikte imlâ esaslı okuma yolunu tercih ettik. Ayrıca metnimizde bazı kelimelerde ayırt edici olarak harfle

⁶⁷ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, “Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey’in Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 134-147.

⁶⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 101.

birlikte çift hareke kullanımı olan kelimeler de mevcuttur. Bu bakımdan bazı kelimelerin okunmasını şu şekilde tercih ettik:

anuñ-ıla yörir 2b/17, Ve biri dañı halk itmekdür ki başın yoluıa Mūsā-y-ıla ki yörigendür 3a/18, Ya' nî, her yöriyicinüñ ve tırıcınıñ qarârgâhı var 176b/8, Ya' nî, “Ben size dimezin ki ben firîşteyem, egerçi firîşte maqâm-(12)larından yuqaru geçdüm, şol vaqt ki Cebra'îl'e didüm ilerü gel, didi ki eger bir barmaq kadarı (13) ilerü varursam göynürem” 170b/11-13, ol kelime-yi tayyibeyi ki Lâ ilâhe illa'llâh'dur, anı yuqaru getürüp (13) bir şecere-i tayyibe kıla 204b/12-13, tâ ki bu mevcüdâtdan 'ubür idüp üzerinde qâyim oldılar. Ol bir mertebedür ki (2) cennetlerden yuqarudur 224a/1-2, Bugün uyanduñuz diñ ol 'azâbuñ elemelerin 6b/16, lîkin acısın tıymadı tâ uyanınca. Pes, bu halk (15) uyqudadur, kaçan ölseler ol vaqt uyanurlar 56b/14-15, çün bularuñ delîli mulâzemet olmadı, le'îmlerüñ melâmeti anlaruñ (5) üzerine yolu kaç' eyledi, uyur olan uyandı 63a/4-5

Musa bin Hacı Hüseyin İznikî, Tefsirü'l-Lübâb Tercümesini ve Enfesü'l-Cevâhir ismini verdiği Tercüme-i Tefsiru'l-Ebu'l-Leys es-Semerkindî eserini ayrı ayrı telif etmiştir. Telif etmiş diyoruz, çünkü bu eserler birer tercüme olmasının yanında telif eser niteliği taşıyacak kadar özgünlük taşımaktadır. Aşağıda Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 436, Ulu Cami 435 numaralı ve Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numaralı yazmaların karşılaştırmasını tablo halinde sunduk. Ayrıca, İznikî'nin bu eserleri ayrı ayrı tercüme ettiğini ve Tefsirü'l-Lübâb tercümesini de yarım bırakmadığını göstermek için Enfesü'l-Cevâhir karşılaştırmalarını sunmanın aydınlatıcı olacağı kanaatindeyim.

İznikî'nin, eserlerine baktığımızda iyi bir eğitim aldığı ve yaşadığı devrin en iyi yazarlarından birisi olduğunu görmekteyiz. Dinî, ilmî, tasavvufî ve ahlâkî pek çok eser tercüme ve telif etmiştir. Eserlerine baktığımızda devrini aydınlattığı kadar bugünün insanlarında da ışık saçtığını görmekteyiz. Akıcı ve düzenli bir üslupla meydana getirdiği eserleri sebebiyle ilim dünyasında tanınmış ve takdir görmüştür. Bu değerli ilim insanı mütevazı bir hayat sürmüş ve İznik'te vefat etmiştir. Bugün kabri İznik'in bir kenar mahallesinde bütün gözlerden uzak, süs ve gösterişten itina edercesine bizleri selamlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesi", *Rocznik Orientalistyczny*, XVII (Krakow 1953)
- Arat, Reşit Rahmeti, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesi", *Rocznik Orientalistyczny*, XVII (Krakow 1953), s. 311.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", TD IV, 43, Ankara 1955, s. 396-401.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Atebetü'l-hakayık*, İstanbul 1951.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III, İndeks (İndeksi neşre hazırlayanlar; Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul 1979.
- Banguoğlu, Tahsin, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Leipzig 1938
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990.
- C.XXVI, Sayı 3-4, Ankara 1971
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 69, 72; A. von Gabain, *Altürkische Grammatik*, Leipzig 1941, s. 53.
- Çağatay, Saadat, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara 1977
- Çağatay, Saadet, *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları III-Gerundifler*, Ankara 1947.
- Çetin, Abdulkaki, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.
- Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi) İstanbul 1994 (1. Baskı: XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007)
- Derleme Sözlüğü, (A-Z) I-XII, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 1963-1982
- Derleme Sözlüğü, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. (I-II-III. ciltler), Ankara 1965-1968.
- Develi, Hayati, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., Ankara 1995
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 8. Baskı, Ankara 1988
- Divân-ı Lugâti't-Türk Dizini, *Türk Dil Kurumu Yay.*, Ankara 2003.
- Divân-ı Lugâti't-Türk, (Osmanlı alfabesi ile basımı, 3 cilt halinde), Sincan Halk Neşriyatı, Urumçi (Doğu Türkistan) 1981.
- Duman, Musa (Feryal Korkmaz ile birlikte), *Makaleler, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesindeki Türk Değiştiren Kelimeler Üzerine"*, Kesit Yay., İstanbul 2008, s. 151-161.
- Duman, Musa, *Birgili Muhammed Efendi Vasiyyet-name*, R Yay., İstanbul 2000
- Duman, Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995
- Duman, Musa, *Makaleler, "Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine"*, Kesit Yay. İstanbul 2008, s. 11-20.
- Duman, Musa, *Makaleler, "Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine"*, Kesit Yay. İstanbul 2008
- Duman, Musa, *Makaleler, "Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair"*, Kesit Yay. İstanbul 2008, s. 40-74.
- Duman, Musa, *Makaleler, Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde Damak Ünsüzlerinin Gelişmelerine Dair*, Kesit Yay., İstanbul 2008, s.81-101.

- Duman, Musa, Makaleler, Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine, Kesit Yay., İstanbul 2008, s. 75-79.
- Ebu'l-Leys es- Semerkandî Tefsirinin Tercümesi, Tercüme: Mûsâ b. Hacı Hüseyin İznikî, (Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası) C I-II, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1983.
- Ebuzziyâ Tefvîk, Lugat-i Ebuzziyâ, , Matbaa-i Ebuzziyâ, (Konstantiniye) İstanbul 1888.
- Emre, Ahmet Cevat, "Türkçe'de Bulanık e (?) Fonemi", Türk Dili-Belleten, seri III/ 6-7 (1946), s. 487-497.
- Eraslan, Kemal, “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, TDED XVIII, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1 Ağustos 1970, s. 113-124.
- Eraslan, Kemal, Eski Türkçede İsim Fiiller, İÜEF Yay., İstanbul 1980.
- Eraslan, Kemal, Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2012.
- İnan, Abdülkadir, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerinde Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1961
- Kanar, Mehmet, Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, Say Yay., İstanbul 2011.
- Kanar, Mehmet, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Say Yay., İstanbul 2009.
- Kanar, Mehmet, Örneklili Etimolojik Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yay., İstanbul 2015.
- Kanar, Mehmet, Türkçe-Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Say Yay., İstanbul 2011.
- Karahan, Leyla, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK Yay., Ankara 1996
- Korkmaz, Zeynep, Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vokal) Uzunlukları, AÜDTCF, Korkmaz, Zeynep, Marzubân-nâme Tercümesi, Ankara 1973
- Mansuroğlu, Mecdut, "Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi", TDAY-Belleten 1956
- Mansuroğlu, Mecdut, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, İstanbul 1958
- Özcan, Tahsin, “Ömer Hulûsi Efendi, Sâ mânizâde”, İslam Ansiklopedisi, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.
- Özdemir, Hikmet, Musa Hacı Hüzeyin el-İznikî, Hayatı ve Eserleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980
- Özkan, Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2013
- Özkan, Mustafa; Esin, Osman; Tören, Hatice, Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2006, 2.baskı
- Taş, İsmail, 15. Yüzyılla Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008
- Taş, İsmail, 15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Kur'an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.
- Taş, İsmail, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden “Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi” Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Özkan), İstanbul 2016

Taş, İsmail, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkandi Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

Taş, İsmail, Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin El-İzniki ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı: 53, s. 91-110, İstanbul 2016.

Taş, İsmail, Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin El-İzniki ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 53. Sayı, İstanbul 2016.

Tietze, Andreas, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (1914-2003), Budapest (Budapeşte) 2009.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük), Kapı Yay., İstanbul 2012.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük, İstanbul 1977.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1977

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1977.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi, İÜEF Yay., İstanbul 1981.

Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi, Kapı Yay., İstanbul 2012 (1. Basım: 1977 İÜEF Yay.)

Timurtaş, Faruk Kadri, Osmanlı Türkçesi Grameri, 5. Baskı, İstanbul 1985.

Timurtaş, Faruk Kadri, Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü, İstanbul 1979.

Topaloğlu, Ahmet, "Cevâhirü'l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, İstanbul 1986, s. 161-183.

Topaloğlu, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevahirü'l-Esdaf", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 27, Aralık 1983, s. 58-66.

Topaloğlu, Ahmet, Cevâhirü'l-Asdâf (Giriş-Metin-Sözlük), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1982.

Topaloğlu, Ahmet, Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi I (Giriş-Metin) II (Sözlük), Kültür Bakanlığı Yayınları: 227, İstanbul 1976-1978.

Topkapı Sarayı Yazma Eserler Bölümü Koşullar Kitaplığı 561

Tulum, Mertol, Sinan Paşa, Tazarrunâme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr. T 800, İstanbul 1968

Üstüner, Ahad, Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri, TDK Yay., Ankara 2000.

Yüksel, Murat, "Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey'in Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 134-147.